

Bilimsel Yasaların Kuşucu Temelleri: De Facto Düzenlilik mi, Yoksa A Priori Zorunluluk mu?

Neslihan Çiloğlu

0000-0002-3734-5112

neslihanciloglu@uludag.edu.tr

Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Sonrası Araştırmacı, Bursa, Türkiye
ror.org/03tg3eb07

Seçil Özdemir

0000-0001-7718-5718

s.secilozdemir@gmail.com

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Anabilim Dalı, Muğla, Türkiye
ror.org/05n2cz176

Öz

Amaç: Bu makalenin amacı, yasa bildirilerinin yalnızca *de facto* düzenlilikleri mi; yoksa empirik tekdüzeliğin ötesinde ve üzerinde *a priori* bir zorunluluğu mu dile getirdiği sorusunu, epistemolojik ve ontolojik boyutlarıyla birlikte tartışmaya açmaktır. Buna uygun olarak öncelikle David Hume'un "nedensellik", "zorunluluk" ve "olgu sorunlarına" ilişkin empirist çözümlemesi incelenmekte; ardılları tarafından yasaların, *de facto* düzenlilikler olarak yorumlanmasına nasıl zemin hazırladığı meselesi dikkate alınmaktadır. Ardından evrensel yasaların *sentetik a priori* yargılar olması bakımından zorunluluk taşıdığını savunan Immanuel Kant'ın, bilimlere duyulan güveni nasıl yeniden tesis etmeye çalıştığı incelenmektedir.

Yöntem: Nitel araştırma tekniklerinin kullanıldığı bu makalede öncelikle, Hume ve Kant tarafından kaleme alınan eserlerin geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Ardından "bilimsel yasa", "yasaların epistemik ölçütleri ve "ontolojik taahhütler" şeklindeki anahtar kelimelerden hareketle, basılı veya elektronik ortamda yayınlanmış olan makale, derleme, kitap vd. dokümanlar, liste haline getirilerek incelenmiştir. Toplanan verilerin içeriği, yorumlayıcı ve eleştirel bakış açısıyla analiz edilmiş ve hipotezler öne sürülmüştür. Beraberinde kavramsal ve önermesel çözümlemeler yapılmış, sınanabilir nitelikteki daha kapsamlı genellemelere ulaşılarak bulgular ortaya konulmuştur.

Bulgu: Empirik felsefesinin ince nüanslarından yola çıkıldığında Hume'un gözünde "neden-etki" ilişkisi, zihnin düzenli yinelemeler karşısında geliştirdiği alışkanlıklardan kaynaklanmaktadır. Humecu gelenek içerisinde bu yaklaşım, epistemolojik ve ontolojik düzlemde yasaların, birbirlerini ardışık olarak takip eden olayların genelleştirilmiş düzenlilikleri şeklinde yorumlanmasına zemin hazırlamıştır. Yasalar nezdinde "zorunluluk" fikri ise nesneler arasında bulunan ontolojik bir bağ olmaktan çıkarılarak, zihnin düzenli yinelemelerden hareketle ürettiği ilişki biçimi olarak anlam kazanmıştır. Böylelikle onun nedensellik ilişkisine dair analizi, yasaların *de facto* düzenlilikler mi, yoksa *a priori* zorunluluklar mı şeklinde yorumlanması gerektiği sorusunu, ardıllarına miras bırakmıştır. Çığ misali büyüyen bu problemi çözme yoluna giren Kant, empirik bilimlerin üzerine yükseldiği temelleri yeniden sağlamlaştırmaya çalışmıştır. O, bir yandan zorunluluğa; bir yandan ise deney ve gözleme kucak açan *sentetik a priori* yargıların

olanağını araştırarak yasaları, anlama yetisinin doğaya zorunlu biçimde yüklediği evrensel ilkeler olması yönüyle yeniden temellendirmeye çalışmıştır.

Sonuç: Yasaların hangi epistemolojik ve ontolojik taahhütlere bağlı olduğu sorusunun eninde sonunda, Hume'un kuşkucu çözümlemesine dayandığı; Hume ile Kant arasında şekillenen klasik tartışmanın ise bilim felsefesi açısından güncel değerini hâlâ koruduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Empirik Bilgi; Bilimsel Yasalar; Doğa Yasaları; Neden-Etki; Zorunluluk; *De Facto* Düzenlilikle.

Öne Çıkanlar

- Empirik bilimler, olaylar ile olguları açıklama ve öndeyiler üretme amacıyla evrensel yasa ve teorilere ihtiyaç duymaktadır.
- Empirist epistemolojisi içerisinde Hume, bilimsel yasaların ne mantıksal açıdan ne de deney ve gözlem aracılığıyla zorunlu biçimde temellendirilebileceğini ileri sürmüştür.
- Humecu gelenek içerisinde bu yaklaşım yasaların, de facto düzenliliklere mi; yoksa a priori zorunluluklara mı referans verdiği tartışmasını doğurmuştur.
- Hume'dan etkilenen Kant, empirik bilimlere duyulan epistemik güveni yeniden temellendirme girişiminde bulunmuştur.
- Bilimsel yasaların hangi epistemolojik ve ontolojik taahhütlere bağlı olduğu sorusunun, Hume'un kuşkucu çözümlemesinin ve Kant'ın yaklaşımının birlikte değerlendirilmesinden geçtiği görülmektedir.

Atıf Bilgisi

Doğan, Neslihan - Özdemir, Seçil. "Bilimsel Yasaların Kuşkucu Temelleri: De Facto Düzenlilik mi, Yoksa A Priori Zorunluluk mu?". *Eskiyeni* 63 (Eylül 2026), 1307-1332.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1801833>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	12 Ekim 2025
Kabul Tarihi	26 Ağustos 2026
Yayın Tarihi	30 Eylül 2026
Hakem Sayısı	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Etik Kurul İzni	Etik kurul izni gerekmemektedir
Benzerlik Taraması	Yapıldı - intihal.net
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Yazar Katkıları	-
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim	eskiyenidergi@gmail.com
S. Kalkınma Amaçları	-
Lisans	CC BY-NC 4.0

The Skeptical Foundations of Scientific Laws: De Facto Regularity or A Priori Necessity?

Neslihan Çiloğlu

0000-0002-3734-5112

neslihanciloglu@uludag.edu.tr

Bursa Uludag University, Faculty of Theology, Postdoctoral Researcher, Bursa, Türkiye
ror.org/03tg3eb07

Seçil Özdemir

0000-0001-7718-5718

s.secilozdemir@gmail.com

Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Literature, Department of Philosophy, Muğla, Türkiye
ror.org/05n2cz176

Abstract

Purpose: The purpose of this article is to examine, from both epistemological and ontological perspectives, whether law statements merely express *de facto* regularities or whether they also imply an *a priori* necessity that transcends and underlies empirical uniformity. Accordingly, the article first investigates David Hume's empiricist analysis of "causation," "necessity," and "matters of fact," while also considering how this analysis laid the groundwork for later interpretations of laws as *de facto* universal regularities. It then examines how Immanuel Kant, who argued that universal laws possess necessity insofar as they constitute *synthetic a priori judgments*, sought to restore confidence in the sciences.

Method: This article employs qualitative research methods and begins with a comprehensive literature review of the works authored by Hume and Kant. Subsequently, using the keywords "scientific law," "the epistemic criteria of laws," and "ontological commitments," published materials -including journal articles, edited volumes, books, and other relevant documents in both print and electronic formats- were identified, compiled, and examined. The collected data were analyzed through an interpretive and critical perspective, and corresponding hypotheses were proposed. In addition, conceptual and propositional analyses were conducted, leading to broader and testable generalizations through which the main findings of the study were established.

Findings: When approached through the subtle nuances of empiricist philosophy, the relation of "cause and effect" in Hume's view originates from habits formed by the mind in response to regular repetitions. Within the Humean tradition, this approach laid the groundwork for interpreting laws, on both epistemological and ontological levels, as generalized regularities of successively occurring events. The notion of "necessity" in relation to laws is thus stripped of being an ontological bond between objects and instead gains meaning as a form of relation produced by the mind on the basis of regular repetitions. In this way, his analysis of causal relations left his successors with the question of whether laws should be interpreted as *de facto regularities* or as *a priori necessities*. Immanuel Kant, seeking to repair this problem that grew like an avalanche, attempted to re-establish the foundations upon which empirical sciences stand. By exploring the possibility of *synthetic a priori judgments* -which embrace both necessity on the one hand and experience and

observation on the other- Kant, sought to re-establish the laws as universal principles that the faculty of understanding imposes on nature in a necessary manner.

Conclusion: It can be seen that the question of which epistemological and ontological commitments laws are ultimately grounded in rests on Hume's skeptical analysis; and that the classical debate shaped between Hume and Kant continues to retain its contemporary relevance for the philosophy of science.

Keywords

Empirical Knowledge; Scientific Laws; Laws of Nature; Cause-Effect; Necessity; *De Facto* Regularities.

Highlights

- Empirical sciences require universal laws and theories in order to *explain* events and phenomena and to make *predictions*.
- Within empiricist epistemology, Hume argued that scientific laws cannot be grounded as necessary either through logical reasoning or through experience and observation.
- Within the Humean tradition, this approach gave rise to the debate over whether laws refer to *de facto* regularities or to *a priori* necessities.
- Deeply influenced by Hume's approach, Kant attempted to re-establish epistemic confidence in the empirical sciences.
- The question of which epistemological and ontological commitments scientific laws depend upon appears to require a joint consideration of Hume's skeptical analysis and Kant's approach.

Citation

Doğan, Neslihan - Özdemir, Seçil. "The Skeptical Foundations of Scientific Laws: De Facto Regularity or A Priori Necessity?". *Eskiyeni* 63 (September 2026), 1307-1332.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1801833>

Article Information

Date of submission	12 October 2026
Date of acceptance	26 August 2026
Date of publication	30 September 2026
Reviewers	Two Internal - Two External
Review	Double-blind
Plagiarism checks	Yes - intihal.net
Ethics committee	Ethics committee approval is not required.
Author Contributions	-
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Complaints	eskiyenidergi@gmail.com
S. Development Goals	-
License	CC BY-NC 4.0

Giriş

Aristoteles'in de işaret ettiği üzere düşünce tarihinin belki de en kadim sorularından bazıları, *var olanın neden olduğu, var olup olmadığı ve ne olduğudur*.¹ Bu çerçevede “neden?” -ve daha dar olarak “nasıl?”- soruları, bilimsel araştırmaların temel problemlerine referans vermesi dolayısıyla özel bir anlama sahip görünmektedir. Zira onlar, olaylar ve olgulara dair evrensel ilişkilerin *gereşkelerine* yönelik arayışı belirgin kılmaktadır. Bu arayışa veya daha somut olarak “açıklama” ve “öndeyi” talebine karşılık bilimler, araştırma konusu olan varlıklar hakkında güvenilir bilgiler üretme amacını taşımaktadır -ki bunlar, evrende bugün var olan, geçmişte var olmuş ve gelecekte de var olacak tüm somut *nesneler*, *olaylar* ile bunlara ilişkin *olguları* içermektedir-.²

Hem açıklayıcı ve öndeyici gücün taşıyıcısı olmaları hem de kapsamlı teori dizgelerinin temel taşlarını oluşturmaları bakımından *bilimsel yasalar* (scientific laws) ile *doğa yasaları* (laws of nature), bilimsel araştırma prosedürlerinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Manyetik özellikler sergileyen elektrik yüklü parçacıkların etkileşiminin anlaşılmasında önemli rol oynayan Fransız fizikçi Charles-Augustin de Coulomb'un (1736-1806), “iki noktasal yük arasındaki elektriksel kuvvetin büyüklüğü, yüklerin çarpımıyla doğru, aralarındaki mesafenin karesiyle ters orantılıdır” ilkesi, buna bir örnek olarak gösterilebilir.³ Elektrostatik kuvvetlerin doğru bir şekilde yaklaşımını sunan; atom altı parçacıkların etkileşimlerinde, elektrik devrelerinde, genel görelilik teorisi ve kuantum mekaniği gibi alanlarda aktif olarak geçerli olan bu yasa bildirisi, nesneler, olaylar ve olgular arasında *evrensel* olan, belli türden düzenlilik ilişkilerini dile getirmektedir. Peki, güvenilir açıklamalara ve öndeyilere temel oluşturan yasa bildirileri, *ne türden düzenlilik ilişkilerine referans vermektedir?* Basit sağduyu bilgisine nazaran, bilimlerin bilgisinin hangi ayırt edici özelliklere sahip olduğu meselesini akillara getiren bu soru, onun bilhassa *genellemeler* biçiminde dile getirilebileceği fikri etrafında toplanmıştır. Bu çerçevede evrensel düzenliliklere referans veren gündelik genellemeler, “güneş ışığı gören bitkiler, çiçek açma eğilimi gösterir”, “bütün bebekler ağlar”, “bütün kuşlar öter” şeklinde ifade edilebilirken bilimsel genellemeler, “herhangi bir engelle karşılaşmaması durumunda ışık, her yöne doğrusal olarak ilerlemektedir” şeklinde örneklendirilebilir.

¹ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 51/89b.

² Bilimsel araştırmaların konusu olan “nesneler”, ilişkili olmayan diğer noktalarının dışarıda bırakıldığı yönleri bakımından ele alınmakta; bunlar ise çoğu zaman “nesne-dizgeleri” olarak anılmaktadır. Misal yukarıdaki örnekte yer verilen idealleştirilmiş ilişkilerden “elektriksel kuvvet ve yük” şeklindeki özelliklere sahip olan nesne-dizgeleri, klasik fizik ve kuantum fiziği alanlarına girmektedir. Bu bağlamda “olay” kavramı, somut nesnelerde meydana gelen değişimler ile nesneler arasında bulunan etkileşimleri bildirmektedir. Daha genel olarak “olgu” kavramı ise gerçek bir durum olarak nesnelere ilişkin özellikleri veya belli bir nesne-dizgesinde bulunan genel bağının ifadesi olarak değerlendirilebilir. Bu eksende bir yasa bildirisinin doğru olması, o bildiriye karşılayan olgunun gerçek olması anlamına gelmektedir. Söz gelimi “evrenin genişlemesi”, “ışığın bazen dalga bazen parçacık şeklinde davranması” veya “herhangi bir engelle karşılaşmaması durumunda ışığın her yöne doğrusal olarak ilerlemesi” şeklindeki örnekler, birer olgu olarak değerlendirilebilir. Kısacası bir bildiriyi/önermeyi “doğru” veya “yanlış” kılan ancak kendisi ne doğru ne de yanlış olan olgular, mekânda veya zamanda var olan şeyleri ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Teo Grünberg-David Grünberg, *Bilim Felsefesi* (Eskişehir: Web-Ofset Yayınları, 2013), 4-9; özellikle “olgu” kavramı için bk. Ernest Nagel-R. Morris Cohen, *An Introduction to Logic and Scientific Method* (New Delhi: Allied Publishers Limited, 1998), 217-219.

³ J.D. Bernal, *Modern Çağ Öncesi Fizik* (İstanbul: Alfa Bilim Yayınları, 2022), 294.

Bu minvalde yasa niteliği taşıyan bildirilerin, “tüm bebekler ağlar” gibi “rastlantısal” (accidental) bir şekilde *evrensel* olan ancak yasa niteliği taşımayan genellemelerden nasıl ayırt edileceği sorusu, felsefe ve bilim dünyasının çetrefilli meselelerinden biri haline gelmiştir. Zira her ikisinin de nesneler, olaylar ve olgular arasında bulunan genel düzenlilikleri⁴ dile getirdiği düşünüldüğünde “evrensellik” iddiası, ayırt edici bir kriter olmaktan uzak görünmektedir. İlk bakışta, *zaman* ve *mekân* sınır koşullarından bağımsız olan ve *evrensel* düzenliliklere referans verdiği anlaşılan herhangi bir yasanın geçmişi ve bugünü açıkladığı, gelecek hakkında ise öndeyiler ürettiği görülmektedir. Bu bakımdan *tümel niceleyicileri*⁵ içeren bir yasa bildirisi, mantıksal olarak “tüm *F*’ler *G*’dir/veya *F*’lerin tümü *G*’dir” biçiminde dile getirilmektedir. Daha açık bir şekilde ifade edildiğinde, “*F* olan herhangi bir şey aynı zamanda *G*’dir” iddiasını taşıyan⁶ yasa bildirilerinin temelinde, şu iki ana tezi dile getirdiği kabul edilmektedir: (I) Belli türden olaylar ve şeyler, daima belli türden özelliklere sahiptir. (II) Onlar, daima başka belli türden olaylarla ve şeylerle düzenli ilişkiler içerisindedir.⁷

İşte empirist felsefesinin kilit noktası haline gelen kuşkucu yaklaşımıyla birlikte Hume’un (1711-1776), bu iki argümanı mantıksal ve epistemik sonuçlarına vardırıldığı görülmektedir. Kısaca ifade edildiğinde o, “bilimsel yasalar” ile yasa niteliği taşımayan fakat olaylar arasında “rastlantısal” (yani bir şeyin rastlantı eseri o durumda olması) bir şekilde evrensel olan düzenlilikleri konu edinen *evrensel genellemelerin* birbirinden nasıl ayırt edileceği sorusuna, yeni bir boyut kazandırmıştır.

⁴ Burada önemli bir noktaya parmak basılmalıdır zira bilimsel yasalar/doğa yasaları tarafından referans verilen düzenlilikler, kimi zaman *karşıolgusal koşulları* (counterfactual conditionals) kapsamaktadır. Buna göre yasalar/doğa yasaları, sadece “*F* olayı meydana geldiğinde *G* olayı meydana gelir” iddiasına değil; aynı zamanda henüz meydana gelmemiş olan, yani “*F* olayı olmasaydı *G* olayı da olmazdı” şeklindeki düzenliliklere de referans vermektedir. Burada “karşıolgusal koşullar”, *dilek koşul kipinin gerçekleşmemiş hikayesiyle* (subjunctive mood) ifade edilen “koşullu” (conditional) tümcelerdir. Yani “*F* olmadığı (olmamış olduğu) halde, eğer *F* olsaydı (olmuş olsaydı) o zaman *G* olurdu (olmuş olurdu)” şeklindedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Carl G. Hempel, *Doğa Bilimi Felsefesi*, çev. Cengiz İskender Özkan-Talip Kabadayı (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015), 56.

⁵ Yasa bildirileri, “evrensel (universal)” genellemeler niteliği taşımakta ve mantıksal içerimlerinde “tümel” önermeler olarak yorumlanmaktadır. Ne var ki yasalar tarafından sözle referans verilen nesne-dizgelerinin kapsamsal eşdeğerlilikleri göz önüne alındığında, bu yorum bütünüyle doğru bir yaklaşım sunmamaktadır. Mantıksal açıdan “evrensel” yasa bildirilerinin “tümel” niceleyicileri içeren “tümel koşullu” önermeler olarak dile getirilmesi, makalenin problemini ilgilendiren önemli bir noktayı öne çıkarmaktadır. Şimdi her ikisi de “tümel” olan (i) “herhangi bir engelle karşılaşmaması durumunda ışık, her yöne doğrusal bir şekilde ilerler” ve (ii) “bütün bebekler ağlar” tümcelerine dikkat çekilsin. Görülmektedir ki dünyadaki bütün bebeklere referans vermesi noktasında ikincisi (ii) sonlu gözlem veri sınıfını kapsamaktadır. İlgili tümce tarafından referans verilen nesneler sınıfı kapsamının sonlu olması, zamansal ve mekânsal koşullar sağlandığında, sonlu veri sınıfının tüm öğelerinin sayılabileceği ve ilgili “tekil” önermelerin *tümel-evetlemesiyle* dizgeleştirilebileceği anlamına gelmektedir. Halbuki değil sadece dünyanın, evrenin başlangıcına değin geri götürülebilir olan ışık fenomeni, az önce dile getirilen birinci tümcenin zaman ve mekân sınır koşullarından bağımsız bir şekilde geçerli kılınması gerekmektedir -ki bu, imkânsız görünmektedir-. O halde mantıksal açıdan meselenin özü, “tümel” önermeler olarak yorumlanan yasa bildirilerinin, mantıksal açıdan kapsamsal eşdeğerliliği yansıtmaması ve “evrensel” olandan ne anlaşılması gerektiği sorusudur. Ayrıntılı bilgi için bk. Karl Popper, *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, çev. İlknur Aka ve İbrahim Turan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 83-100.

⁶ Wesley C. Salmon, *Logic* (London: Prentice Hall International, 1973), 18.

⁷ Richard B. Braithwaite, *Scientific Explanation* (London: Cambridge University Press, 1968), 9.

Bilimsel yasalara/doğa yasalarına, *akıl* ve *sezgi* yoluyla mı; yoksa, deney ve gözlem yoluyla mı ulaşıldığı (veya hangi yoldan geçerli kılınması gerektiği) tartışmalarıyla aşına olunan bu soru karşısında başvurulmuş ilk çıkış yolunun, *aynı nedenlerin aynı etkilere yol açtığı* fikri olduğu görülmektedir. Belli bir *i* durumunda *F* ile *G* olayları arasında bulunan düzenlilik ilişkisinin, *F*'nin “neden”, *G*'nin ise “etki” olduğunu ima eden bu yaklaşım altında yatan nihai ilke, “doğanın tekdüzeliği” ilkesidir. Gerçekten de empirik bilimlerin araştırma sahasının, olgu sorunlarına ilişkin nesneler, olaylar ve olgular arasında bulunan neden-etki ilişkileri temelinde çözümlendiği yaygın biçimde kabul edilmektedir. Ne var ki Hume, “doğanın tekdüzeliği” ilkesine dayanan nedensel düzenliliklerde, *a priori* zorunluluk fikrine karşı çıkmıştır. Ona göre bu ilişki, *sürekli birlikte* (constant conjunction), *ardışık* (succession) ve *düzenli bir yineleme* içerisinde olan olayların deneyiminden kaynaklanan, psikolojik bir *beklenti* veya *alışkanlıktır*. Öyleyse meselenin özü, “neden” ile “etki” arasında rastlantısal olmayan ilişkileri ihtiva eden “zorunluluk” fikrinin, nedensel düzenliliklere yaslanan evrensel yasaların ve daha genel olarak empirik kavrayışın dışında bırakılmasıdır. Yani onlar ne deneyimden türetilen ne de *a priori* olarak temellendirilebilen bir zorunluluğa sahiptir. İşte Hume'cu gelenek içerisinde bu yaklaşım, daha sonraları yasaların *de facto* düzenlilikler olarak yorumlanmasına zemin hazırlamıştır.

Bu arka plan ışığında makalenin amacı, *epistemolojik* ve *ontolojik* boyutlarıyla birlikte “bilimsel yasa/doğa yasası” kavramının kuşkucu temelleri üzerine bir sorgu geliştirmektir. Bu sorunun *epistemolojik* boyutunda, bilimsel yasa/doğa yasası olarak ele alınan bildirilerin, ne türden bilgiye karşılık geldiği ve bu bilgiye ilişkin “zorunluluk” ve “evrensellik” iddialarının nasıl geçerli kılınabileceği sorularına odaklanılmaktadır. Nitekim bilimlerin bilgisi, nesnel bir geçerliliğe sahip olacak ise yasalara dair ayırt edici karakterin ortaya konulması, elzem görünmektedir. *Ontolojik* boyutunda ise yasa/doğa yasası kavramının, gerçekliğe ilişkin ne türden bir ilişkiyi ifade ettiği sorusuna odaklanılmaktadır. Burada, onların sadece *de facto* düzenlilikler mi, yani deney ve gözlemden türetilen olumsal genellemeler mi; *a priori* olan bir tür zorunluluğa mı sahip oldukları veya zihnin kategorilerinin bir ürünü olup olmadıkları üzerine bir tartışma geliştirilmektedir. Bu çerçevede epistemolojik soruşturmaların, ontolojik taahhütleri beraberinde getirdiği anlaşılmakta ve Hume ile Kant (1724-1804) arasında şekillenen klasik tartışmayı yeniden gündeme getirmektedir.

Şüphesiz bu tartışmadan doğan ortak kaygı, yasaların zaman ve mekân sınır koşullarından bağımsız, empirik tekdüzeliğin ötesinde ve üzerinde *a priori* bir zorunluluk mu taşıdıkları; yoksa onların, Hume'cu gelenek ile birlikte önem kazanan, salt *de facto*, yani *evrensel düzenlilikleri* dile getiren *olguya dayalı genellemeler* mi olduklarıdır.⁸ Makalede dikkat çekilmek istenen nokta, epistemolojik veya ontolojik açıdan “bilimsel yasa/doğa yasası” kavramına ilişkin bu kaygının, bilhassa bu soruda düğümlendiğinin gösterilmesidir. Zira Hume'un kuşkusu, Kant'ı dogmatik uykusundan uyandırmış; “neden-etki” ilişkisini anlamının yolunun, anlama yetisinin saf bir kavramı kabul edilmesinden geçtiğini düşünmesine sebep olmuştur. Böylelikle Kant'ın yaklaşımı, “zorunluluk”, “rastlantısallık” veya “nedensellik” ilişkileri hakkındaki felsefi kaygıları

⁸ Gürol Irzık, “Nedensellik Kuramları-1”, *Felsefe Tartışmaları*, 5. Kitap (İstanbul: Panorama Yayıncılık, 1989), 90.

körüklemiş; yasa bildirilerinin epistemolojik ve ontolojik yapısına ilişkin tartışmaları motive eden hattı daha da güçlendirmiştir. Hume'un empirist epistemolojisinden yola çıkılarak çalışmanın birinci bölümünde, yasa bildirilerini zaman ve mekân sınır koşullarından bağımsız, istisnasız, evrensel, olumsal, rastlantısal olmayan *de facto*, yani olguya dayalı genellemeler olarak yorumlayan Humecu geleneğin, düşünsel arka planı açık kılınmaktadır. İkinci bölümde ise Hume'un ortaya koyduğu problemi ciddiye aldığı görülen Kant'ın, bunu giderme yolunda *a priori zorunluluk* fikrine yeniden yer açmaya çalıştığı görülmekte ve “doğa bilimi nasıl olanaklıdır?” sorusuna karşı geliştirdiği argümanların köklerine inilmektedir.

1. Hume'un Empirist Epistemolojisinde Nedensellik ve Yasa Problemi

Bilmenin özel bir anlamını yansıtan “niçin?” sorusu, belli türden düzenlilikler ardında bulunan *gerekçelerin*, dolayısıyla *nedensel* mekanizmaların genel bir varsayımını içermesi bakımından özel bir anlama sahiptir. Empirik bilimler nezdinde evrensel fakat rastlantısal olmayan düzenliliklerin araştırılmasına yol açan bu varsayım, evrendeki tekdüzeliklerin “neden-etki” ilişkisi üzerinden anlamlandırılmasına yol açmıştır. En çok da “yasa” kavramı altında vücut bulan nedensel düzenlilikler, “belli bir *i* durumunda ne zaman *G* meydana gelse, *i*, *F*'deki koşulları karşılar” şeklinde dile getirilmiştir. Bu doğrultuda “*F*, *G*'nin nedenidir” iddiasını taşıyan yasa bildirilerinin ya “fiziksel”, “doğal” veya *de facto düzenliliği*; ya da empirik tekdüzeliğin ötesinde ve üzerinde *a priori zorunluluğu* ihtiva etmesi gerektiği öne sürülmüştür. Aksi takdirde, basit sağduyu bilgisi ile bilimlerin bilgisi arasında ayrıma işaret edebilecek hiçbir sağlam temelin bulunmayacağı kanaati doğmuştur.

Daha yakından bakıldığında bu ayrışmanın, sadece “yasa” kavramının mahiyetine ilişkin bir tartışma olmadığı anlaşılmaktadır; çünkü bilgi adına layık olması yönünden daha derin zemine sahip olan araştırmaya kucak açmaktadır. Öyle ki bu sorgulamanın en etkili örneklerinden biri, kuşkusuz Hume'un empirist epistemolojisinde karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar o, doğrudan bilimsel bilginin mahiyeti üzerine bir soruşturma gerçekleştirmese de “bilginin anlamı nedir?” ve “objeler nasıl bilinebilir?” sorularına yönelerek, tartışmaların düşünsel zeminini derinden etkilemiştir. “Bilimsel yasa/doğa yasası” ve “nedensellik” problemlerine ilişkin tartışmaların kalbinde yatan empirist epistemolojisi, sonraki düşünürler tarafından “bilimsel bilgiye” ve daha genel anlamda “yasa” kavramına atfedilen “evrensellik” ve “zorunluluk” iddialarının, epistemolojik olarak nasıl gerekçelendirilebileceği sorusunu yeniden gündeme taşıyan önemli bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir.

Dolayısıyla yasaların epistemolojik ve ontolojik taahhütlerine ilişkin tartışmaları bir süreliğine askıya alarak söze, Hume'da bilginin sınırları ve kökenlerini aydınlatmanın yolunun *niçin anlama yetisinin araştırılmasından* geçtiği sorusuyla devam etmek uygun görünmektedir. Kısaca ifade edildiğinde o, *insanın doğal yapısının biliminden* neyi kastetmektedir? *İnsan aklının/anlama yetisinin* birtakım yetilerle donatılmış olduğunu ve bu yetiler üzerine yapılan her soruşturmanın *insanın doğal yapısının* araştırılması anlamına geldiğini düşünen Hume, bilginin kaynağını deneyimle (yani deney ve gözlem yoluyla elde edilen bilgiyle) sınırlı tutmuştur. İlaveten, güçlülük ve canlılık (kuvvet ve dirilik) derecelerine göre algıları, “izlenimler” (impression) ve “idealar veya tasarımlar” (ideas) olarak ikiye ayırmıştır. Bunlardan daha güçlü ve canlı olanları *izlenimler*, daha az güçlü ve

canlı olanları ise *idealar* olarak adlandıran düşünür, “izlenimler” ile “idealar” arasındaki ayrımı, bir insanın hissetmesi veya işittiği andaki deneyimiyle, daha sonra bir zamanda hissettiği veya gördüğü bir konu üzerine düşünmesi arasındaki ayrıma benzetmiştir.⁹

Ana hatlarıyla ele alındığında ideaların anlama yetisine geliş ve düzenleri, başboş değildir; aksine *akıl* ya da *imgelemin*, ideaları düzenleme, ayırma veya birleştirme işlevleri bulunmaktadır.¹⁰ Bu işlemlerin “çağrışım ilkeleri” adı verilen birtakım prensiplere dayandığını ifade eden Hume’un, *benzerlik*, *zaman ve mekanda yakınlık* ile *neden-etki* ilişkilerine özel bir anlam atfettiğini söylemek mümkündür.¹¹ *Benzerlik*, *karşıtlık*, *nitelik derecesi*, *nicelik* veya *sayıda oran* ilişkileri, idealara; *özdeşlik*, *zaman ve mekânda yakınlık*, *neden-etki* ilişkileri ise izlenimlere bağlı kılınmıştır. Ayrıma temel olan kriter, onların izlenimlerden bağımsız bir şekilde değişiklik gösterme potansiyelinin kendisidir ki Hume’a göre birinciler, doğrudan anlama yetisine -veya onun deyimiyle *iç duyum izlenimlerine*-, ikinciler ise münferit olarak deneyime bağlıdır.¹² Burada diğer çağrışım ilkeleri gibi “neden-etki” ilişkisinin de deneyime bağlı kılınması dikkat çekicidir zira bu durum, daha sonra yasa kavramına yüklenen zorunluluk fikrinin epistemolojik açıdan sorgulanmasının başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

Buradan hareketle onun epistemolojisinin çıkış noktası, *izlenimi olmayan hiçbir şeyin ideasının bulunmayacağıdır*.¹³ Tüm ideaların eninde sonunda izlenimlere, dolayısıyla da deneyime dayandığını dile getiren bu yaklaşım, ardından şu soruya davetiye çıkarmaktadır; eğer bütün idealar, en nihayetinde izlenimlere dayanıyorsa bir bilgi iddiası olarak yasalar -ve onlara atfedilen “evrensellik” ve “zorunluluk” fikirleri-, hangi epistemolojik gerekçelerle meşru kılınabilir? Deneysel ve gözlemsel ölçüm yöntemlerine bağlı olan “empirik bilimler” ile katı mantıksal ve matematiksel ispat kurallarının geçerli olduğu “formel bilimlerin” bilgisine doğası gereği entegre olan bu durum, Hume’u, şu soruya götürmüştür; *idealar ve izlenimler aracılığıyla bilinebilecek olan şeyler nelerdir?*

Yanıtını “idea ilişkileri” (relations of ideas) ve “olgu sorunları” (matters of fact) kavramları eşliğinde karakterize eden düşünür, bilginin konusu olan yargıları iki temel türe ayırmıştır. “Yasa” kavramı özelinde önemli bir ikilemi ortaya koyan bu ayrım, şu noktayı açık kılmaktadır; herhangi bir yasa bildirisinin “idea ilişkilerine” ait olması, onun doğruluğunun mantıksal bir kesinlikle ispatlanabileceği; “olgu sorunlarına” ait olması ise doğaya ve evrene dair yeni veya öndeyici bilgi sağlayabileceği anlamına gelmektedir. Ancak ikinci durum, onun doğruluğu hakkında kesin yargılara varmaktan bizi alı koyacaktır. Misal yapay bir dil aracılığıyla dizgeleştirilmiş sembolik kalkül sistemlerine dayanan; bununla birlikte sayılar, işaretler, semboller veya kavramlar arasında soyut evrensel ilişkileri arayan formel bilimler, anlama yetisinin soruşturma sahasından *idea ilişkilerine* girmektedir.¹⁴ Üstelik Hume’un gözünde cebir veya aritmetik gibi formel bilimlere ait olan bir önermenin, biçimsel yasa ve kurallar gereğince çelişkilere meydan

⁹ David Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, çev. Oruç Aruoba (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 19; David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. Ergün Baylan (Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2009), 17.

¹⁰ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 29.

¹¹ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 30.

¹² Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 59-60.

¹³ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 25.

¹⁴ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 31.

vermemesi, formel bilimlere ilişkin doğruların kesin bir şekilde ispatlanabileceğinin kanıtını oluşturmaktadır.¹⁵

Bununla birlikte klasik mekaniğin temsil örneklerinden misal Newton'ın (1643-1727) birinci hareket ilkesinden, 20. yüzyılın bilimsel gelişmelerine doğru kısa bir tarihsel yolculuğa çıkıldığında, farklı türden kaygılarla yüzleşildiği görülmektedir. Evrensel düzenlilikleri konu edinen tipik bir yasa örneği olarak Newton'ın birinci hareket ilkesi, cisimleri hareket ettiren herhangi bir kuvvetin bulunmadığı dünyada, hareket etmeyen cisimlerin sonsuza kadar hareketsiz kalacağını; hareket eden cisimlerin ise doğrusal bir hat boyunca ve sabit bir hızla hareketini sonsuza kadar sürdüreceğini belirtmektedir. Genel olarak hareket eden cisimlerin “hız”, “zaman”, “ivme” vb. özelliklerinin, belirli niceliksel ilişkiler kapsamında matematiksel olarak açıklayan Newtoncu hareket yasalarının,¹⁶ gezegenler ile kuyruklu yıldızların konumları ve hızlarına ilişkin güvenli açıklamaların ve öndeyilerin ortaya konulmasına imkân tanıdığı görülmektedir. Öyle ki Perseverance keşif aracı gibi yapay uyduların, sondaların veya teleskopların, çeşitli hesaplamalar sonucunda dünyadan fırlatılması ve sabit yörüngelere oturtulması şeklindeki başarılarla da kilit rol oynayan Newtoncu mekanik, döneminin düşünce ve bilim dünyasında büyük yankı uyandırmıştır.

Bu yansımanın en önemli sonuçlarından biri, evrenin işleyişinde rastlantısal olmayan ve *deterministik* biçimde işleyen yasal düzenliliklerin bulunduğu düşüncesinin güç kazanmasıdır. Dolayısıyla nedenler tarafından belirlenen evrensel düzenlilikleri, zaman ve mekân sınır koşullarından bağımsız bir şekilde ele alan doğa yasalarının, empirik tekdüzeliğin ötesinde bir *zorunluluğu* dile getirdiği düşünülmüştür. Başka bir deyişle “yasa” kavramı, doğrudan nedensellik ilişkisini dile getiren *zorunluluk* fikriyle içerik kazanmış; geleceğe ilişkin güvenilir öndeyiler üretmenin haklı gerekçesi, “aynı koşullar altında aynı nedenler, aynı etkilere yol açar” iddiasıyla temellendirilmiştir. Böylece nedensellik ilişkisi, doğa olaylarını açıklama ve öndeyileme talebinde başvurulmuş bir kavram olmaktan daha da öte, yasaları anlamının epistemolojik ve ontolojik temelini oluşturan ilkelerden biri hâline gelmiştir.

Peki, modern çağın sesine kulak verildiğinde durum gerçekten de böyle midir? Makro ölçekte geçerliliğini koruyan klasik mekaniğin aksine mikro ölçeğin, “olasılık”, “süreksizlik” veya “belirsizlik” şeklindeki *indeterminist* söylemleri öne çıkardığı görülmekte; bununla bağlantılı olarak “nedensellik” ve “zorunluluk” fikirleri, yeniden tartışmaya açılmaktadır. Öyleyse açıklayıcı ve öndeyici dizgelerin konusu, ister gezegenler, yıldızlar, galaksiler veya karadelikler; ister maddeyi oluşturan temel parçacıklar olsun, evrenin başlangıcı ve işleyişi boyunca uyduğu yasaların ne türden düzenlilik ilişkilerine referans verdiği sorusu, “nedensellik” ve “zorunluluk” kavramları etrafında düğümlenmektedir. Sözü doğrudan Hume’a getiren bu düğüm, onun “neden-

¹⁵ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 60.

¹⁶ Klasik mekaniğin temellerini atan Newton'ın, hareket yasalarından ikincisi, “cisimleri hareket ettiren kuvvetin bulunduğu bir dünyada bir kuvvetin etkisinde kalan cisim, o kuvvetin nasıl uygulandığına bağlı olarak daima hızlanır veya yavaşlar” şeklindedir. Üçüncüsü, “iki cisim birbirine çarparsa, cisimlerin her biri çarpışma kuvvetini eşit şiddette fakat ters yönlü bir şekilde hisseder” şeklindedir ki çoğu zaman, “her etkiye karşılık eşit ve zıt bir tepki vardır” sözüyle dile getirilmektedir. Micheal Guillen, *Dünyayı Değiştiren Beş Denklem*, çev. Aylin Yeğin (İstanbul: Nemesis Kitap, 2020), 53.

etki” ve “zorunluluk” kavramlarının epistemolojik ve ontolojik temellerini irdelediği empirist epistemolojisine yakından bakmayı gerektirmektedir.

Doğası gereği empirik bilimlerin araştırma sahasının, bir “olgu sorunu” olmasından kaynaklanan en önemli çağdaş problemlerden biri, *empirik bilimlerin bilgisinin nasıl güvence altına alınacağıdır*. Daha açık bir ifadeyle Hume tarafından sistematik bir şekilde sorgulanan önemli bir mesele, empirik bilimlerin tarafından öncelenen bilginin hangi epistemolojik gerekçeler çerçevesinde meşrulaştırılabileceğidir. 20. yüzyılın bilim felsefesinde bu güvence, kimi zaman *doğrulama* (verification), kimi zaman *yanıtlama* (falsification), kimi zaman ise *onaylama* (confirmation) şeklinde anılan genel teoriler altında temellendirilmeye çalışılmıştır. Daha da eskilere gidildiğinde, bilimlerin yönteminin indüktif mi, yoksa dedüktif mi olduğu meselesiyle ivme kazanan bu soru, Hume’dan sonra da tartışma konusu olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Onun empirist epistemolojisinden yola çıkıldığında katı ispat yöntemleri yerine, daha gevşek olan doğruluk teorilerinin arayışına iten bu spesifik probleme sunulan gerekçelerden en tanınan olanı, empirik bilimlere ilişkin hiçbir bilginin, karşıtı alındığında düşünceyi çelişkiye düşürmemesidir. Bunun klasikleşmiş bir örneği, “yarın hava yağmurludur” ile “yarın hava yağmurlu değildir” tümceleridir ki ne yağmurlu olma ne de yağmurlu olmama olaylarına, empirik veya mantıksal açıdan zorunluluk atfedilebilir. Nitekim karşıtı savunmanın herhangi bir çelişkiye düşürmemesi, izlenimlere dayanan empirik bilginin “doğru” veya “yanlış” değerini alabileceği ve olumsal karaktere sahip olduğu anlamına gelmektedir. Peki bu durumda, doğaya ve evrene dair sarsılmaz doğruları dile getirdiğine inanılan *doğa yasaları*, Hume’un empirist epistemolojisinde nereye konulmalıdır?

Empirik bilginin gerekçelendirilmesine ilişkin bu güçlüğün yanı sıra bir başka problem alanı, olaylar ile olgulara ilişkin düzenliliklerin nedensel karaktere sahip olduğu ve bu zeminde temellendirilmesi gerektiği yönündeki kabuldür. “Nedensel” ve “deterministik” olduğu düşünülen yasa bildirilerini, epistemik ve ontolojik açıdan temellendirme girişimi, Humecü geleneği ilginç bir noktaya getirmiştir. Bu noktaya nasıl varıldığını anlayabilmek için, onun empirist epistemolojisinde “neden-etki” ilişkisini nasıl yorumladığına ve bu yorumun, bilimsel araştırmalar bakımından taşıdığı öneme yakından bakmak gerekmektedir.

Evrende istisnasız ve rastlantısal olmayan düzenliliklerin “nedensel” bir doğaya sahip olduğu düşüncesi, yasaların/doğa yasalarının “neden-etki” ilişkisi temelinde çözümlenebileceği fikrine zemin hazırlamıştır. Klasik mekaniğin Newtoncu temelleriyle yakından ilişkili olan bu fikir karşısında yasaların, belli türden *nedenler* ile belli türden *etkiler* arasında evrensel ilişkiler kurduğu kabul edilmiş; genel bir *nedensellik* tasavvuru olmaksızın, düzenli bir evren motifine sahip olmanın neredeyse imkânsız olduğu ileri sürülmüştür.¹⁷ Üstelik sadece *neden-etki* ilişkisinin, deneyimde dolaysızca sunulan bilginin ötesine geçerek bir olayı, başka bir olaydan çıkarmaya olanak tanıdığı düşünülmüştür.¹⁸

Halbuki nedensellik ilişkisine yüklenen “zorunluluk” iddiasının, bilimlerdeki otoritesine açık bir şekilde karşı çıkan Hume, belli *nedenlerden* yola çıkarak belli *etkileri* öne sürmenin empirik ve mantıksal açıdan nasıl temellendirileceği sorusunu dikkate

¹⁷ John Passmore, “Hume”, çev. Ahmet Cevizci, *Büyük Filozoflar: Platon’dan Wittgenstein’a Batı Felsefesi*, ed. Bryan Magee (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 148-149.

¹⁸ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 3. Cilt: Modern Felsefe*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Alfa Felsefe, 2018), 304.

almıştır. Sıkı bir empirist olarak bu soru, ona göre ardında kuşkuya yer bırakmayacak olan *izlenimlere* değin uzanmayı gerektirmektedir.¹⁹ Demek ki ister tikel örneklerin temele alındığı “neden-etki” ilişkisi olsun; ister tikel örneklerden yola çıkılarak varılan genel bir “nedensellik” fikri olsun, en başından beri değişmemiş olan esas kaygı, Hume tarafından hiçbir zaman bütünüyle reddedilmemiş olan “zorunluluk” fikri ve bu fikre kaynaklık eden izlenimin, nereden geldiği sorusudur.²⁰ Dolayısıyla artık mesele, “doğada zorunluluk var mıdır?” sorusundan ziyade, “zorunluluk” veya “nedensellik” iddialarının hangi epistemolojik gerekçelerle temellendirilebileceği meselesine dönüşmüştür.

Misal havaya doğru atılan (F) herhangi bir topun (i) yere düştüğü (G) deneyimi göz önüne alındığında F ile G olaylarını zorunlu olarak birbirine bağlayan üçüncü bir unsura, deney ve gözlemden (yani dış dünyadan) yola çıkılarak ulaşılamamaktadır. Buna rağmen “zorunluluk” fikri, nereden gelmektedir? Sorunun iç yüzüne bakıldığında, havaya doğru atılan (F) herhangi bir topun (i) yere düştüğü (G) deneyimi karşısında bir kişi, gelecekte de aynı deneyime sahip olacağı bilgisine *mantıksal bir zorunluluk* ışığında ulaşabilir mi?²¹ Hume’un bakış açısına göre, topun yere düşmesine neden olan şey, onun havada serbest bir şekilde bırakılmasıdır ancak bu iki olay arasında köprü kuran üçüncü bileşene, *dış duyum izlenimleri*²² (dışsal/sensation) aracılığıyla ulaşılamamaktadır. Bu duruma sunmuş olduğu en önemli kanıt, hayatı boyunca bu türden deneyime sahip olmamış birinin, topun başka bir yöne gitme olasılığını pekâlâ düşünebilmesi ve bu iddianın, hiçbir mantıksal çelişkiye yol açmamasıdır. Oysa “neden” ile “etki” arasında *mantıksal bir zorunluluk* olsaydı, “nedenin” (F olayının) gerçekleştiği yerde, “etkinin” (G olayının) gerçekleşmediğini düşünmek, çelişkili bir durumu ortaya çıkarırdı.²³

Peki, F ile G olayları arasında köprü kurması beklenen *zorunluluk* fikri, *iç duyum izlenimlerinden* (içsel/reflection) kaynaklanabilir mi? Bu soruya cevap vermek adına yukarıdaki kişinin bu seferde aynı deneyime, birçok kez şahit olduğu varsayalım. Daha doğrusu olayları deneyimleme şeklinin, *sürekli birlikte* ve *ardışık* olarak *büyük sayılarda düzenli yinelenmelere* dayandığı düşünölsün. Eninde sonunda bu kişi, belli bir i durumunda ne zaman G meydana gelse, i’nin, F’deki koşulları karşılayacağı inancına sahip olacaktır. İşte onun sözlerinden de anlaşılacağı üzere bu inanç, olgu sorunlarına dair çıkarımların dayanağı olan psikolojik alışkanlıklardır: “Alışkanlık, öyleyse, İnsan hayatının yüce kılavuzudur. Tecrübemizi bize yararlı kılan ve gelecekte geçmiş olaylar zincirine benzer olaylar beklememizi sağlayan yalnız başına bu ilkedir. Alışkanlığın etkilemesi olmasaydı, bellek ve duyulara dolaysız olarak gelenin ötesinde, her olgu sorunu konusunda tümüyle cahil olurduk...”²⁴

Bu durumda F ile G olaylarının *sürekli birlikte* ve *ardışık* olarak *büyük sayılarda düzenli yinelenmesi* sonucunda neden-etki ilişkisi, psikolojik bir alışkanlık temelinde

¹⁹ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 68.

²⁰ Irzik, “Nedensellik Kuramları-1”, 85.

²¹ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 35.

²² İzlenimleri, “iç duyum izlenimleri” ve “dış duyum izlenimleri” olarak ikiye ayıran Hume, duyuya ilk çarpmasıyla birlikte acıyı, sert veya zevki anlamaya yarayan algıları *dış duyum izlenimleri* olarak adlandırmıştır. Kaybolmaları ardından kalan izlenimleri, soluk izler ve kopyalar olarak idealara dönüştüren yetiye ise *iç duyum izlenimleri* adını vermiştir. Bkz. Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 21.

²³ Irzik, “Nedensellik Kuramları-1”, 85.

²⁴ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 39.

kurulmaktadır. Buna bağlı olarak *zorunluluk* fikri de dış dünyanın kendisine ait ontolojik bir bağ değil, aksine bir olaydan diğerine geçerken zihinsel alışkanlıklar yoluyla oluşan beklenti olarak anlam kazanmaktadır. Yani nedensellik nezdinde *zorunluluk* fikri, dış dünyaya ait keşfedilen bir ilişki olmaktan ziyade, imgelemin belli türden *nedenler* ile belli türden *etkiler* arasında kurduğu, birbirini tekrar eden düzenliliklere dayanarak zihin tarafından kurulan bir ilişki olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Hume, nedenselliği doğrudan *düzenli yinelemelere* indirgememiş fakat birbirini takip eden düzenli yinelemeler olmaksızın “neden-etki” ilişkisinin epistemolojik olarak gerekçelendirilemeyeceğini göstermiştir.

Kaçınılmaz bir şekilde Hume, bilimsel araştırmaların empirist temellerinin yeniden sorgulanmasına neden olmuştur. Zira onun nedensellik çözümlemesi, ardıları tarafından yasaların *zaman ve mekân* sınır koşullarından bağımsız, *istisnasız, evrensel, olumsal ve rastlantısal olmayan de facto genellemeler* olarak yorumlanmasına zemin hazırlamıştır.²⁵ Her ne kadar bu yorum, onların zorunlu ilişkilere mi referans verdikleri, yoksa yalnızca düzenli birliktelikler mi oldukları sorusunu görünür kılsa da beraberinde, daha derin mantıksal, epistemolojik ve ontolojik problemlerin açığa çıkmasına yol açmıştır. Bu çerçevede *nomolojik zorunluluk*, *yasa-benzerleri* veya *karşıolgusal koşullular* gibi çağdaş yasa teorilerinde tartışma yaratan çeşitli meta-bilimsel problemler, Hume'un doğrudan ele aldığı problemler değil; onun görünür hâle getirdiği epistemolojik ve ontolojik güçlüklerin felsefi uzantıları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Misal bu güçlüğün en belirgin örneklerinden biri, “ısıtılan metal genleşir” şeklindeki yasa bildirisinde “ısıtılan” ve “genleşmeyen” hiçbir metal parçasının bulunmadığını dile getirmenin *nomolojik/yasal zorunluluğundan* ne anlaşılması gerektiği meselesidir.²⁶ Humecu çerçeveye göre empirik düzlemde gözlenen şey, olaylar veya olgular arasında bulunan *değişmez birlikteliklerdir*; yani doğanın düzenli olarak algılanışını temellendiren şey, empirik dünyanın *değişmez birliktelikleridir*.²⁷ Ancak bu birliktelikler, “neden” ile “etki” arasında nesnel ve bağımsız bir zorunluluk ilişkisine ulaşılmasına izin vermemektedir. Nedensellik ilişkisi olarak adlandırılan şeyin ardında, yalnızca *değişmez birliktelikler* bulunmakta; bunun ötesinde, “gerçek” bir bağdan söz edilmemektedir.²⁸ Demek ki ontolojik sonuçlar da doğuran bu iddiaya göre yasa bildirileri, doğada bağımsız olarak var olan zorunlu ilişkilerin keşfi değil, *değişmez birlikteliklerin* ifadeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tam da bu sebeple çağdaş yasa teorilerinde tartışmaların önemli bir bölümü, Hume'dan arda kalan çeşitli problemleri aşmaya yönelik farklı girişimlerden oluşmaktadır. Zira “ısıtılan metaller genleşir” ifadesinden yola çıkıldığında “yasa/doğa yasası” kavramının, “ısıtma” ile “genleşme” arasında *fiziksel, mantıksal* veya *nomolojik* (yasal) bir tür zorunluluğa referans verdiği düşünülmektedir. Yani yasaları ciddiye almak çoğu zaman, doğada gerçekten var olan zorunlu ilişkileri veya benzer ontolojik taahhütleri kabul etmeyi gerektiriyor görünmektedir.²⁹

²⁵ Irzık, “Nedensellik Kuramları-1”, 90.

²⁶ Ernest Nagel, *Bilimin Yapısı, Bilimsel Araştırma Mantığında Problemler*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi, 2013), 65.

²⁷ Arda Denkel, *Düşünceler ve Gerekçeler Felsefe Yazıları I* (İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997), 263.

²⁸ Denkel, *Düşünceler ve Gerekçeler*, 260-261.

²⁹ John W. Carroll, *Law of Nature* (New York: Cambridge University Press, 1994), 4-5.

Karşılgusal koşullar problemi de aynı güçlüğün başka bir görünümünü oluşturmaktadır. Zira yasalar, sadece geçmiş gözlemleri betimlememekte; aynı zamanda gerçekleşmemiş olaylar hakkında da bilgi veren bildiriler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani deney ve gözlem, sadece fiilen gerçekleşmiş olan olayları ve onların düzenli birlikteliklerini sunmakta; bu ise gerçekleşmemiş durumlara referans veren ve hiçbir izlenime karşılık gelmeyen karşılgusal koşulların yasal işlevlerini, tartışma konusu haline getirmektedir.³⁰ Daha çok epistemolojik bir kaygı olarak Hume'un zorunluluk fikrine karşı geliştirdiği argüman, nedensel ilişkilere yönelik "doğrudan algısal erişimin" olmamasıdır ki benzer bir durum, karşılgusal koşullar için de geçerlidir. Peki eğer yasalar, yalnızca gözlenen düzenliliklerden ibaret ise karşılgusal koşulların, gerçekleşmemiş durumlara ilişkin verdikleri bilginin temeli nedir?³¹

İşte bu ve bu türden problemler hem Hume'un nedensellik çözümlemesinin hem de Humecu gelenekten doğan çağdaş yasa teorilerinin merkezinde yer almaktadır. Onun epistemolojisinden beslenen bu problemlerden başlıcaları, şöyledir: (I) Doğa yasaları/bilimsel yasalar, değişmez birliktelikleri dile getiren *de facto* genellemeler midir, yoksa evrensel düzenliliklerin ötesinde bir tür zorunluluk mu taşımaktadır? (II) Yasa bildirileri ile rastlantısal genellemeler, birbirlerinden nasıl ayırt edilebilir? (III) Karşılgusal koşullar, hangi epistemolojik gerekçelerle haklı kılınabilir? Hume'un ardıllarına bıraktığı problem alanı, Kant tarafından *a priori* zorunluluk fikri aracılığıyla kapatılmaya çalışılsa da bugün, yasaların daha çok *nedensel olmayan* teorilere başvurularak izah edilmeye çalışıldığı söylenebilir.³² Oysa bilimlerin "açıklamalar" ve "öndeyiler"

³⁰ Buradaki düşünsel arka plan, adım adım şöyle izah edilebilir: I. Humecu çerçevede "nedensellik" ve "zorunluluk" ilişkisi, birbirini ardışık ve sürekli birlikte takip eden olayların deneyiminden alışkanlıkla oluşan zihinsel bir beklentiye dayanmaktadır ki ardılları tarafından bu yaklaşım, *yasaların/doğa yasalarının*, birbirini tekrar eden olaylar ile olgular arasında gözlenen düzenliliklerin genelleştirilmiş ifadeleri olarak yorumlanmasına temel olmuştur. II. Karşılgusal koşullar ise söz gelimi "şu tahta parçası metal olsaydı, genişirdi" gibi, gerçekleşmemiş olan durumlara referans vermektedir. III. Şimdi Hume bakımından eğer bilgi, sadece deneyimden geliyorsa, karşılgusal koşullar hakkında çıkarım yapmamıza izin veren şey nedir? Nitekim "şu tahta parçası metal olsaydı, genişirdi" ifadesinin, gerçekleşmemiş durumlar hakkında bilgi verdiği görülmektedir. IV. Hume'un bu soruya yanıtı, zihnin alışkanlıklar sonucunda bir beklenti üretmesi durumudur fakat bu yaklaşım, her ikisi de düzenlilikleri ihtiva eden *sahici yasalar* ile *rastlantısal düzenlilikler* arasındaki farkı belirsiz hale gelmektedir. Söz gelimi "bütün metaller ısıtılınca genişir" ile "bütün kargalar siyahtır" ifadeleri, olaylar ve olgular arasındaki düzenliliklere referans vermelerine rağmen ikincisi, "şu beyaz ayı karga olsaydı, siyah olurdu" bildirisini desteklemede yetersiz görünmektedir. Şu hâlde yasa bildirileri tarafından karşılgusal koşulların desteklenmesi, onları salt düzenliliklere indirgeyen yaklaşımın önüne engeller koymakta; bu ise yasa niteliği taşıyan genellemeleri, yalnızca rastlantısal düzenlilikleri dile getiren genellemelerden ayırt edecek yeni ölçütlerin arayışına götürmektedir. Bk. Hempel, *Doğa Bilimi Felsefesi*, 57-58; Nelson Goodman, *Fact, Fiction and Forecast* (USA: Harvard University Press, 1983), 22-23; Irzik, "Nedensellik Kuramları-1", 91.

³¹ Carroll, *Law of Nature*, 5.

³² Goodman tarafından "yeni tümevarım problemi" bağlamında yeniden gündeme getirilen bu mesele, Hume'dan bu yana nedensellik üzerine yapılan indirgemeci çözümlemelerin sınırlarını görünür kılmaktadır. Yani nedensel ilişkilere referans veren yasaların mantıksal ve epistemik gereklilikleri, nedensel olmayan ölçütler aracılığıyla belirlenmeye çalışılmak istenmiş; çünkü çağdaş empirist teorilerde yasaların rastlantısal olmayan *de facto* genellemeler olarak tanımlaması, *rastlantısal genellemeler* ile *bilimsel yasaların* birbirinden nasıl ayırt edileceği sorusunu gündeme getirmiştir. Bu problem karşısında çözüm, *nedenselliğin* yeni bir analizinden değil, yasa bildirilerinin *dilsel bir çözümlemesinden* gelmiştir. Yasaları, "doğru" olan "yasa-benzeri" (lawlike) tümceler olarak karakterize eden bu çözümlemeye göre *sahici bilimsel yasalar* ile *rastlantısal genellemeler*, "karşılgusal koşulları" desteklemeleri bakımından birbirlerinden ayırt

ortaya koyma konusundaki başarıları, geleceğe referans veren yasaların nasıl temellendirilebileceği sorusunu hala canlı tutmaya devam etmektedir.³³

2. Kant'ta A Priori Zorunluluk Olarak Yasalar

Genel anlamda Hume'un temel kaygısının, *bilimsel yasa/doğa yasalarının* genel geçerliliği üzerine olduğu görülmektedir. Bu çerçevede o, öncüllerin sonucu zorunlu kılmadığı yahut sonucun öncülleri aştığı bir argümanda, sonuç doğru olsa bile bu doğruluğun mantıksal ve epistemik açıdan gerekçelerinin ne olduğunu sorgulamıştır. Bu gerekçelerin ne mantıksal yoldan ne de deneyime başvurularak geçerlilik kazandırılabilirliğini öne süren düşünür, “neden-etki” ilişkisinin ve bununla ilişkili olarak “zorunluluk” fikrinin, *psikolojik alışkanlığın* ötesinde bir şey olmadığını ifade etmiştir. Hume'un empirik bilimlerin temelleri üzerine açmış olduğu bu gediği onarmaya çalışan Kant, kaleme aldığı *Saf Aklın Eleştirisi* (1781) isimli eserinde aklın (veya anlama yetisinin) ilke ve yetilerini ayrıntılı bir şekilde araştırmış ve bunların bilginin çeşitli türlerini oluşturma sürecine olan katkılarını incelemiştir. Eserinde bilhassa şu soru üzerine odaklanmıştır: Bir yandan deneyimin sınırlarını aşmayan, bir yandan ise “zorunlu” ve “evrensel” olan *a priori* yargılar nasıl temellendirilebilir? Makalenin problemi odağında dile getirilecek olunursa, empirik bilimlere ilişkin evrensel yargıların *a priori* zorunlulukları taşıdığı fikri nasıl geçerli kılınabilir?

Bu soru, aynı zamanda matematiksel doğa bilimlerinin nasıl mümkün olduğu sorusuyla da ilgilidir. Kant'a göre doğa bilimlerinin “evrensel” ve “zorunlu” yasalar ortaya koyabilmesi, deneyimin kendisinin belirli *a priori* koşullara bağlı olmasını gerektirmektedir. Bu yaklaşım altında doğa, anlama yetisinin kategorileri ve duyarlılığın *a priori* formları altında deneyimlenen fenomenler alanıdır. Dolayısıyla Kant'a göre “doğa yasaları”, yalnızca dış dünyada keşfedilen düzenlilikler değil, aynı zamanda deneyimi mümkün kılan, zihinsel yapılar aracılığıyla kurulan zorunlu ilişkiler olarak anlam kazanmaktadır.

Bu doğrultuda ilk olarak bilginin deneyimle başladığını dile getiren Kant, bilgiyi elde etme noktasında aklın en az deneyim kadar aktif role sahip olduğunu belirtmiştir. Çünkü deneyimden gelen veriler, aklın kendi kaynaklarında işlenip sınıflandırıldığında bilgi ortaya çıkmaktadır. Burada Kant, *a priori* yargılara göndermede bulunmaktadır. Onun gözünde *a priori* yargıların bilginin oluşumuna koşul kılınmasının nedeni, bilgiye “zorunluluk” ve “tümellik” özelliklerini atfetmeye çalışmasından kaynaklanmaktadır. Zorunluluk ve tümelliği *a priori* yargıların kesin göstergeleri kabul eden Kant, onların deneyimden türetilmeyecekleri noktasında Hume ile hemfikir. Zira Hume'un neden-etki ilişkisi bağlamında “zorunluluk” fikrinin salt empirik bir zemin üzerine inşa

edilebilir. Söz gelimi Carl Hempel tarafından verilen bir örnek, “saf altından oluşan bütün cisimler, 100.000 kilogramdan daha az kütleyle sahiptir” tümcesidir. Şimdiye değin 100.000 kilogramdan daha büyük kütleli saf altından oluşan herhangi bir cisme ne doğada rastlanılmış ne de insan eliyle üretilmiştir. Gelecekte de örneklerine rastlanılamayacağı sonucuna götüren bu durum, Hempel'a göre rastlantısal bir düzenliliği yansıtmaktadır; çünkü doğadaki hiçbir yasa, bu türden cisme rastlanmasını ya da insan eliyle üretilmesini yasaklamamakta/olanak dışı bırakmamaktadır. Öte yandan aynı tümce, “bugüne değin gözlenen cisimler, saf altından oluşsaydı, 100.000 kilogramdan daha az kütleyle sahip olurdu” şeklindeki karşıolgusal koşulunu desteklememektedir; çünkü söz konusu genelleme, böyle bir çıkarımı temellendirecek -nomolojik- bir gerekçe sunmamaktadır.

³³ Philipp Frank, *Bilim Felsefesi*, çev. Dilek Kadioğlu (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 367-368.

edilemeyeceğini göstermesi, onun bu tutumunda etkili olmuştur. Kant açısından zorunluluk, öznel bir şey değildir ve bir olayın veya değişimin nedenine olan bağlılığı, *a priori* olarak bilinmektedir. Dolayısıyla Kant'ın bakış açısında tek bir örnek bile *a priori* yargıların varlığını doğrulamaya yeterlidir. Buradan hareketle o, *a priori* yargıların varlığını ortaya koyduktan sonra bilginin nasıl mümkün olabileceği sorusu üzerinde durmuştur.³⁴

Hatırlanacağı üzere Hume'un gözünde anlama yetisinin bilenebilir nesneleri, "olgu sorunları" ve "idea ilişkileri" olarak ikiye ayrılmıştır. Bunlardan birincisi, "doğru" veya "yanlış" olma olasılığına sahip olan olumsal yargıları barındırmakta; ikincisi ise katı ispat teorileri aracılığıyla haklarında "kesin" ve "zorunlu" olduğu düşünülen yargıları içermektedir. Eğer Hume'un, bilimlerin bilgisi üzerine yapmış olduğu bu ayrımı kabul edilirse, empirik bilimlerin temellerine ilişkin ciddi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Tam da bu nedenle yargıları farklı bir tarzda çözümleme yoluna giden Kant, "analitik" ve "sentetik" olmak üzere yargıları özel bir anlamda sınıflandırmıştır. Yükleme öznesine yeni bir bilgi katmayan, açıklayıcı bilgi türü, analitik yargıları oluşturur. Bu yargılarda yüklem kavramı, öznenin kavramında gizli olarak içermektedir. İçerilen yüklem kavramını yeniden elde etmenin yolu ise özne kavramını çözümlemektir. Dolayısıyla "çözümleme", bir yargının analitik olup olmadığına karar vermek için kullanılan bir ölçüttür.³⁵ Ayrıca, "bütün analitik yargılar tamamiyle çelişmezlik ilkesine dayanırlar ve onların malzeme olarak kullandıkları kavramlar empirik olsa da olmasa da doğal yapıları gereği *a prioridir*."³⁶ Örneğin, "bronz, bakır alaşımının bir türüdür" şeklindeki bir yargının kavramları empirik olmasına rağmen *analitik* ve *a prioridir*.³⁷ Analiktir çünkü ifadenin kavramları çözümlendiğinde bronz teriminden yola çıkarak, onun bir bakır alaşımı olduğu anlaşılabilir.

Yüklem öznesine yeni bir bilgi kazandırdığı için sentetik yargılar, bilgiyi arttırıcı ve genişleticidir. Kant'ın düşüncesinde sentetik yargıların bir türü, kökleri deney ve gözleme dayanan *sentetik a posteriori* yargılardan; diğer bir türü ise akıldan kaynaklanan kesin *sentetik a priori* yargılardan oluşmaktadır.³⁸ Bununla birlikte Kant, deneyimin bilgisinin her zaman sentetik yargılar olarak ele alınması gerektiğini düşünmüştür. Bu durumu o, şu şekilde izah etmektedir: Analitik yargıları ele alırken yargıda bulunmak için kavramın dışına çıkılamayacağından dolayı deneyin tanıklığına ihtiyaç yoktur. Buna karşın *sentetik a priori* yargılar, yalnızca yargının kavramlarının çözümlenmesi temelinde öğrenilemez. Demek ki bu bilginin doğru veya yanlış olduğunun bilinmesi için, deneyimin tanıklığına ihtiyaç bulunmaktadır.

Bu ihtiyaçtan dolayı öncelikle deneyimden gelen verileri temellendirmeye çalışan Kant, şu soruyu sormuştur: Deneyimin sağladığı veriler nereye gelmektedir? Onları alımlayacak

³⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi-4 Aydınlanma Felsefesi* (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 442-443.

³⁵ Dursun Yücel, *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı* (Ankara: İmge Kitabevi, 2015), 39.

³⁶ Immanuel, Kant, *Gelecekte Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizik Prolegomena*, çev. İoanna Kuçuradi-Yusuf Örne (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2019), 31.

³⁷ *A priori* kavramının Kant'ın felsefesinde iki yönlü bir anlam taşıdığı söylenebilir. Ona göre deneyimden bağımsız olarak bilinen *a priori* yargılar, empirik hiçbir unsurun karışmaması durumunda "arı" dırlar (saf). "Her değişimin bir nedeni vardır" ifadesinde, "değişim" kavramının deneyimden türetilmesi örneğinde olduğu gibi; deneyimden türetilmiş kavramları barındıran ancak bilinmesi için deneyime gerek duyulmayan bilgiler de *a priori* fakat "arı" değildir. Bk. Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınları, 1993), 38.

³⁸ Kant, *Gelecekte Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizik Prolegomena*, 15.

bir yerin veya mekanizmanın olmasının gerekliliği açıktır. Kant'a göre bu alımlamayı sağlayan şey, düşünce tarihinin temel kavramı olan "ben"dir. Kant'ın gözünde "ben", aslında saf akıldır. Şimdi buraya kadar verilen açıklamalar ışığında Kant'ın, saf akıl dediği yere verilerin nasıl geldiği ve onun verileri bir imalathane gibi nasıl işlediği üzerinde durmak gerekmektedir. Bu aynı zamanda Kant'ın ünlü *sentetik a priori* diye nitelendirdiği yargıların nasıl olanaklı olduğunun da anlaşılması anlamına gelmektedir.³⁹ Bunun için öncelikle deneyimden gelen verilerden yargıların nasıl oluştuğuna bakmak gerekmektedir.

Kant'a göre duyuların işi algılamak, anlama yetisinin işi düşündürmektir. Bu bağlamda düşünmek, tasarımları bir bilinçte birleştirmektir. Tasarımların bir bilinçte birleşmesi, yargı ile meydana gelmektedir. Tüm yargıların mantıksal öğeleri, tasarımları bir bilinçte birleştirmenin çeşitli olanaklı yollarını sunmaktadır. Buna karşın bunlar, bir kavram olarak iş görüyor ise nesnel geçerli yargıların ilkeleridir. Söz konusu edilen bu birleşme, analitik veya sentetiktir. Anlama yetisinin saf kavramları, kendi altlarına bütün algıların sokulmasını gerektiren kavramlardır. Kant, deney yargılarının algıların sentetik birliğinin zorunlu ve genel geçer koşulu olarak tasarımıladığından dolayı, bu kurallar birleşmeyi zorunlu olarak sundukları sürece onları *a priori* olarak değerlendirmektedir. Bu yüzden olanaklı deneyin ilkeleri, aynı zamanda *a priori* bilinebilen doğanın genel yasalarını yansıtmaktadır. Böylece Kant açısından saf doğa bilimi nasıl olanaklı olur sorusu da böylece cevaplanmış olmaktadır.⁴⁰

Kant'a göre yukarıda söz edilen işleyiş, zaman ve mekân bütünlüğünde gerçekleşmektedir. Şöyle ki insan zihni, deneyimlerine mekânsal olarak bir düzen sağlıyor ise aynı şekilde zamansal olarak da bir düzen tesis etmelidir. Tek bir fark vardır; o da bir *dış duyum* formu olarak mekânın deneyimleri, diğer deneyimlerin sağında solunda veyahut altında ve üstünde olarak düzenlediği yerde, *iç duyum* formu olarak zaman deneyimleri ise diğer deneyimlerden önce ya da sonra veyahut eşzamanlı olarak düzenlemektedir. Zihnin düzenleyici etkinliklerinin zemini olan uzay ve zaman, bilginin içeriklerine ya da bilginin ham maddesine mekânsal ve zamansal olarak bir düzen kazandırmaktadır. Nesnelerle ilgili deneyimin olanaklı olabilmesi için, zaman ve mekân bütünlüğünün yanı sıra zihnin başka kaynaklara da ihtiyacı vardır. Bunlar kavram ve kategorilerdir.⁴¹ Kant bu bütünlüklü ilişkiyi şu şekilde izah etmiştir:

"Duyarlık olmaksızın bize hiçbir nesne verilemez ve anlak olmaksızın hiçbir düşünülemez. İçerik olmaksızın düşünceler boş ve kavramlar olmaksızın sezgiler kördür. Öyleyse kavramları duysal kılmak (onları sezgide nesneyi eklemek) sezgileri anlaşılır kılmakla (onları kavramlar altına getirmekle) eşit ölçüde zorunludur. Bu iki yeti ya da yetenek işlevlerini değiştiremezler. Anlak hiçbir şey sezemez, duyular hiçbir şey düşünemezler. Ancak birleşimlerinden bilgi doğabilir."⁴²

Dolayısıyla Kant'a göre bir bilgi nesnesi, kavramında verili bir sezgi çoklusunun birleşiminden doğmaktadır. Buna göre duyarlık koşulları, kategorilerin herhangi bir nesneye uygulanabilmesinin yegâne evrensel koşulunu oluşturmaktadır. Ayrıca kategoriler söz konusu olduğunda bu kavramların nesnelere uygulanabilmesi için, bu kavramların içeriğinde daha önceden verilmeyen bazı kuralların olması gerektiğine dikkat çekmiştir.

³⁹ Hüseyin Gazi Topdemir, *Felsefe* (Ankara: Pegem Akademi, 2016), 204.

⁴⁰ Kant, *Gelecekte Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizik Prolegomena*, 55-57.

⁴¹ Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi* (Bursa: Ezgi Kitabevi, 2002), 226.

⁴² Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınları, 2017), 77-78 [A51/B76]).

Kategorilerin *a priori* salt mantıksal olan içeriğinin, “deneyimimizde dolaysız olarak apaçık olan ve eşit derecede *a priori* ve evrensel olan bazı özelliklerle ilişkilendirilmesi durumunda nesnelere uygulanabileceğini” belirtmektedir.⁴³

Kant bu bağlamda varlık üzerinden değil, düşünen akıl sahibi süjeden hareket etmiştir. Ona göre bu kavram formları köklerini, anlama yetisi ile düşünmenin öz etkinliğinde bulmaktadır. Nasıl ki zaman ve mekân varlık boyutları olmayıp, bizde bulunan ve kavrayışımızı düzenleyen duyulara özgü formlarsa, kategoriler de böyledir. Bu bağlamda kategorilerin önemi, en iyi doğa bilimlerinde gösterilebilir. Nitekim Newtoncu fizik ve kozmoloji ilkelerinden hareket eden Kant, “zaman” ve “mekân” Aristoteles gibi kategorilerin içine dahil etmemektedir. Aristoteles’te nitelik ve nicelik kategorilerine göre ikincil sayılan bağlantı kategorileri, Kant için ayrı bir noktadadır. Çünkü ona göre doğa bilimleri, matematikle ifade edilen birtakım yasaların bağıntılarının bilgisidir.⁴⁴

Bu bağlamda Kant açısından doğa biliminin mahiyeti üzerinde durmak gerekmektedir. Kant’ın ortaya koyduğu argümana göre öyle ilkeler vardır ki bu ilkeler, olanaklı deneyimin *a priori* koşulları olmakla birlikte aynı zamanda, doğanın yasallığının (görünüştelerdeki bütün objelerin yasallığının) koşullarını vermektedir.⁴⁵ Dolayısıyla deneyimin olanaklı *a priori* ilkeleri (yani anlama yetisinin saf kavramları) ile doğa yasalarının zorunlu ilkeleri, temelden bir paralelliğe sahiptir. Görünüş dünyasının *sentetik a priori* ilkeleri olmasından dolayı bu ilkeler, bütün doğa bilimlerinin “öntemellerini”, yani “baş ilkelerini” oluşturmaktadırlar.⁴⁶ O halde saf doğa biliminin bütün sentetik ve zorunlu yasalarına, saf aklın kavramlarına (kategorilerine) dayanarak ulaşılabilceği söylenebilir.

Kant’a göre bu, tüm ilkelerin fizyolojik bir sistemiyle⁴⁷ yani deneyimin bilgisinden önce gelen ve deneyimi olanaklı kılan saf doğa bilimini oluşturan bir doğa sistemi ile mümkündür.⁴⁸ Öyle ki bu ilkeler, doğa üzerine olan araştırmalarda sistematik ve bütünlüklü yargıların nasıl edinilebileceğinin de anahtarıdır. Anlaşılmaktadır ki Kant’ın düşüncesine göre anlama yetisi, yasalarını doğadan almamakta, aksine onları doğaya buyurmaktadır. Görünüştelerdeki bütün objelerin uydukları yasallık, sadece deneyimin kendisi aracılığı ile temellendirilemez çünkü deneyim, tıpkı neden-etki ilişkisinde olduğu gibi olanağını temelinde taşıyan *a priori* kavramları gerektirmektedir. Nihai olarak bilimler de kendinde olduğu haliyle değil, duyusallığın *a priori* formları ve anlama yetisinin saf kavramları aracılığıyla olanaklı olan görünüşleri, yani sadece mümkün deneyimi konu edinebilir.

Kant bu durumu *Saf Aklın Eleştirisi*’nde transandantal dedüksiyon kısmında detaylı olarak işlemiştir. Duyusal görü nesnelerinde keşfettiğimiz yasaların, tecrübeye atfettiğimiz doğa yasalarına tüm bakımlardan benzeseler de aslında bizim tarafımızdan, anlama yetisinin koyduğu yasalar olarak ele alınması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁹ Onun böyle bir çıkarımda bulunmasının bazı gerekçeleri vardır. Doğanın bilgisi salt deneyile elde edilememektedir.

⁴³ Guyer, *Kant*, 172.

⁴⁴ Heinz Heimsoeth, *Kant’ın Felsefesi*, çev. Takiyettin Mengüşoğlu (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017), 84-86.

⁴⁵ Kant, *Gelecekte Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizikçe Prolegomena*, 59.

⁴⁶ Heimsoeth, *Kant’ın Felsefesi*, 91.

⁴⁷ Saf aklın kavramlarının doğaya uygulanması temelinde ulaşılan bu ilkelere Kant, kategorilerden yola çıkarak varmaktadır. Bu ilkeler şu şekildedir: 1. Sezgi belitleri (algının aksiyomları). 2. Algı öncelemeleri (algının beklentileri). 3. Deneyimin andırmaları (deneyim analogileri). 4. Görgül düşüncenin konutları (empirik düşünmenin postulatları). Bk. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 122.

⁴⁸ Kant, *Gelecekte Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizikçe Prolegomena*, 57.

⁴⁹ Micheal Friedman, *Kant ve Kesin Bilimler*, çev. Sibel Şan Öget (İstanbul: Alfa Bilim Yayınları, 2015), 228.

Çünkü deney, olanaklılığı temelinde bulunan *a priori* yasalara ihtiyaç duymaktadır. Kant açısından genel olarak deneyin olanaklılığı aynı zamanda doğanın genel yasaları olarak görüldüğünden, deney ilkelerinin kendileri doğanın yasaları olarak kabul görmektedir. Ona göre doğa sadece görünümlerden oluşmaktadır. Bu nedenle de bağıntılığın yasası, ancak bu bağıntılığın bizde bulunan ilkelerinden -yani deney olanağını oluşturan bir bilinçte zorunlu olarak birleştirilmenin koşullarından- oluşmaktadır.⁵⁰

Söz konusu birleşimi, *sentetik a priori* yargılar üzerinden temellendiren düşünüre göre, *sentetik a priori* yargılar matematik ve fizikte bulunmaktadır. Deneyimin zorunluluk taşımadığını, doğa bilimlerinin sadece empirik hipotezler kümesi şeklinde savunulabileceğini dile getiren Hume'a ve aynı zamanda yargıları *analitik a priori* yargılar ve *sentetik a posteriori* yargılar olarak sınıflandıran yaklaşıma karşın, Kant *sentetik a priori* yargıların bilгимizi hem genişlettiğini hem de “evrensel” ve “zorunlu” olduğunu öne sürmüştür.

Kant'ın matematik ve fizik alanında bulunduğunu iddia ettiği *sentetik a priori* yargıları ispatlamak, kolay görünmemektedir. Bu çerçevede “zorunluluk” ve “evrensellik” fikirlerinin deneyimden veya empirik verilerden meydana getirilemeyeceği konusunda onun, Hume ile hemfikir olduğu defalarca dile getirilmiştir. Nesnelerin bilinmesi noktasında eğer insan aklı, nesnelere uymak zorunda kalır ise sadece teklerin bilgisiyle sınırlı kalacak olup, “evrenselliğe” hiçbir zaman erişemeyecektir. Dahası empirik olarak verili nesnelerde, zorunlu bağlantıları keşfedemeyecektir. Başka bir ifadeyle deneyim, salt empirik olarak verilmiş olana indirgenirse, zorunlu bir nedensel ilişkinin varlığını ortaya koymak olanaklı olmayacaktır.⁵¹

Bu güçlüğün farkında olan Kant, temel özellikleri “evrensellik” ve “zorunluluk” olan *sentetik a priori* yargıların olanaklılığını izah etmek için bazı değişiklikler yapmıştır. Daha spesifik olarak bilgilerimizin nesneye uymasını sağlamak yerine, nesnelerin bilğimize uymasını sağlamaya çalışmıştır; çünkü bu durumda “evrensel” ve “zorunlu” bir bilgi değil, tikel doğruların bilgisi söz konusu olabilir. Örneğin bir cisim serbest bırakıldığı zaman yere düşecektir. Aynı gözlem, birçok cismin serbest bırakılması durumunda da deneyimlenebilir. Ne var ki doğada bütün cisimleri gözlemlene imkanına sahip olmadığımızdan dolayı “bütün cisimler serbest bırakıldığında yere düşer” yargısının evrensel doğruluğu hakkında kesin hükümler verilememektedir. Daha da önemlisi olaydaki nedensel bağa, yani yerçekimiyle nesnelerin düşüşü arasında zorunlu bir bağ olduğu sonucuna ulaşamayız. Dolayısıyla zihnin nesnelere uyması, yani insanın bilgi edinme konumunda salt pasif bir alıcı konumunda bulunması, bilgi problemini çözmeye girişiminde yeterli olmamaktadır.⁵²

Kant, burada argümanını kurtarmak adına zihne aktif bir rol yüklemiş olup duyum ve algı ayrımıyla bu savını temellendirmeye çalışmıştır. Kant açısından salt duyum bilgi değildir. Yukarıdaki satırlarda da belirtildiği gibi bilgi algılardan oluşur ve bilgi olabilmesi için duyumun algıya dönüştürülmesi şarttır. Algılar, nesne görüngüleri iken, duyumlarda ise nesnelere karşılık gelen bir şey yoktur. Dolayısıyla bunlar karmaşık nitelik izlenimleri

⁵⁰ Kant, *Gelecekte Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizik Prolegomena*, 74.

⁵¹ Kant, kategorilerin nesnel geçerliliğini ortaya koymaya çalıştığından dolayı, onların deneyimin zorunlu koşulları olduğunu savunmuştur. Dolayısıyla, nedensellik kategorisi Kant açısından sadece zihinsel bir alışkanlık olarak değerlendirilemez. Kant'a göre nedensellik, nesnel deneyimin mümkün olabilmesi için zorunlu olan *a priori* bir ilkedir. Böylece bilimsel yasalar, sadece düzenli birlikteliklerin betimlenmesi olmaktan çıkmakta; deneyimin evrensel yapısına ilişkin zorunlu ilkeler hâline gelmektedir.

⁵² Cevizci, *Felsefe Tarihi-4 Aydınlanma Felsefesi*, 448-450.

akışından ibarettir. Kant'a göre anlama yetisinin etkin işlevi, bu karmakarışik duyum akışından nesne görüngüleri elde etmek ve bir düzen kurmaktır. Nitekim anlama yetisi ve us, algının içeriğini biçimlendiren bir görev yapmaktadır. Bu bilgiler ışığında şu çıkarıma ulaşmak mümkündür: Kant açısından duyum ve algı ayrımı, Hume'un *izlenim* ve *idealar* ayrımını karşılamının ötesinde çok daha etkili ve kapsamlıdır. Kant'a göre duyumların uzay ve zaman içinde olma zorunluluğu yoktur. Bir nesnenin düşüncesini bu iki görü biçiminden soyutlamanın olanağının olmadığı bilgisinden hareketle Kant, her nesne algısının belirli bir nicelik, ilişki, töz olmak vb. gibi temel ve ondan ayrılmaz özellikleri olduğu sonucuna ulaşmıştır. Onun algı kuramının temel savı, anlama yetisinin duyuma görü biçimleri ve kategori kalıplarını uyguladığı ve duyumun bu uygulamayla algıya dönüştüğü düşünce örüntüsü üzerine inşa edilmiştir. Sonuç itibarıyla Kant, algının içeriğini empirik olarak izah etmeye çalışırken, aynı zamanda biçimini "doğuştanlık savı" üzerinden temellendirmeye çalışmıştır.⁵³

Kant'ın bu savını bir örnek üzerinden temellendirecek olursak, bütün insanların bir yandan renk körü, diğer taraftan da "sivrilik körü" olduğu varsayalım. Böyle bir algı düzeninde bütün kırık çizgiler ve açılar yumuşatılıp eğrilere dönüştürülür iken renkler de siyah-beyaza indirgenir. Dolayısıyla, böyle bir anlalsal dünyada ne rengin bilgisinden ne de kırık çizgi bilgisinden söz edilebilir. Anlama yetisi, ona dıştan gelen duyuma uyguladığı kalıplarla rengi ve sivriliği yok ederken, eğrilik ve siyah-beyazı da içeri almaktadır. Kant'a göre işte insanın anlama yetisinin gerçek yapısı buna koşut olarak gerçekleşmektedir. Örnek üzerinden devam edecek olursak, her şeyin siyah-beyaz olduğu ve bütün biçimlerin yumuşak kenarlı olduğu bir dünyada, bilgi açısından zorunlu anlam da doğru olacaktır. Böyle bir dünyada siyah-beyaz veya yumuşak kenarlı olmayan nesneler, bilinebilirlik açısından olanak dışı olacaktır. Hume'da zorunlu olan böyle bilgiler, "olguya ilişkin" olarak adlandırılmaktadır yani sentetiktir.⁵⁴

"Her olayın bir nedeni vardır", "zaman geri çevrilemez", "iki ayrı nesne aynı zamanda aynı yerde bulunamaz" gibi bilgiler böyledir. Bunlar, olduklarından başka türlü olamazlar: Bir başka deyişle, bir kez doğrusalar hep doğru, yani zorunludurlar. Zorunlu olmalarından ötürü de doğruluklarını deneye başvurmadan bilmek, saptamak olanağı vardır. Yani bu önermeler önsel (*a priori*) önermelerdir. Öte yandan, Hume'un öne sürdüğünün tersine, bu önermeler *a priori* olmalarına karşın *sentetik* gibi durmaktadırlar... Yukarıdaki önermeler, Kant'a göre, analitik değildir ve aynı zamanda deneyden bağımsız olarak doğrulanabilirler: Bu *sentetik a priori* önerme ya da bilgiler, Kant felsefesinde usçuluğun doğrulanmasıdır."⁵⁵

Kant açısından bakıldığında klasik anlamdaki kuşkuculuk sorun teşkil etmemektedir. Çünkü kuşkucunun uslamlamasındaki bir dış dünya olduğu ve bunun algı ile aynı biçimde değişmediği varsayımı atılmıştır. Dolayısıyla algının bir dış nesneye göre doğruluk ya da yanlışlığı artık söz konusu değildir. Doğruluk ve yanlışlık şimdi daha çok kategorilere uygun olup olmamak sorunudur. Bu düşünce örüntüsünden hareket edildiğinde, dış dünyanın/gerçekliğin bilinmezliği savı ile algının tutarlılığının nasıl izah edileceği problem haline gelmiştir.⁵⁶ Bu problemin farkında olan Kant, *sentetik a priori* önermelerle

⁵³ Denkel, *Düşünceler ve Gerekçeler Felsefe Yazıları I*, 289-290.

⁵⁴ Denkel, *Düşünceler ve Gerekçeler Felsefe Yazıları I*, 290.

⁵⁵ Denkel, *Düşünceler ve Gerekçeler Felsefe Yazıları I*, 290-291.

⁵⁶ Denkel, *Düşünceler ve Gerekçeler Felsefe Yazıları I*, 292-295.

dile gelen anlama yetisinin salt kalıplarını, algının düzenini ve tutarlılığını bir dış dünyayı var saymadan açıklamaya çalışmıştır.

Yukarıda detaylıca analiz edilen deneyimin, zihinde yapılanış şekillerinden yola çıkarak; başka bir deyişle “duyarlık” ve “anlama yetisi” aracılığıyla *sentetik a priori* bilgilerin temellendirilebileceğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda doğaya doğru soru sorulduğunda, doğru cevaba ulaşılabileceğini düşünmüştür. Buna karşın algılama ve düşünme yetileri, deneyimin ham malzemesini işleme ve düzenleme tarzlarıyla sınırlıysa, *evrensel doğa yasalarından söz etmek ne kadar mümkündür?* Kant bu soruya *sentetik apriori* yargılar üzerinden cevap aramaya çalışmıştır.

Kant’ın bu yanıtı bazı problemleri de beraberinde getirmiştir. Hatırlanacağı üzere nedensellik ilkesi, *sentetik a priori* türünden bir yargı olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede ona göre her olayın bir nedeni olduğu kesinlikle bilinebilir; burada gözlemin payına düşen şey ise sadece tekil nedenleri ortaya sermektedir. Reichenbach, Kant’ın bu yaklaşımını bazı açılardan sorunlu görmektedir. Örneğin okyanusta vuku bulan gelgit fenomeni dikkate alındığında, olayın arkasında işleyen bir nedenin olduğu akıl tarafından kolaylıkla çıkarılabilir. Buna karşın somut olarak ona Ay’ın mevcut konumunun neden olduğu, ancak induktif çıkarımla birleşen gözlemden elde edilebilir. Reichenbach’a göre söz konusu edilen induktif çıkarımla, tikel fizik yasalara ulaşmak olanaklı değildir. Oysa nedensellik ilkesi türünden genel doğrulukları bize salt akıl zorunlu olarak yüklediğinde, herhangi somut bir bağlamda nedeni ortaya çıkarmak, induksiyona geçerlilik sağlayan bir işlev niteliği taşımaktadır.⁵⁷ Bununla birlikte her olayın mutlak bir nedeni vardır varsayımı, induktif çıkarıma geçerlilik kazandırmamaktadır.

Reichenbach’ın eleştirisi sadece bununla da sınırlı değildir. Kant’ın psikolojik değil fakat mantıksal çözümlemeler aradığı sözüne göndermede bulunarak nedenselliğin, mantıksal bir ön koşul olarak savunulamayacağını öne süren Reichenbach’a göre Kant, tikel “neden-etki” ilişkisi örneklerinden, genel bir “nedensellik” fikrine ulaşmaktadır. Gelgelelim ki nedenselliğin bir olay veya bir durum için geçerli olması, başka bir olay veya durum için de geçerli olacağı anlamına gelmemektedir.⁵⁸ Bu çerçevede ancak şu sonuca ulaşılabilir: Eğer tikel bir nedensel yasa doğruysa, bu durumda bir “neden” var demektir fakat böyle sınırlı bir sonuçtan genel bir nedensellik ilkesine varmak, tam da Hume’un eleştirdiği noktaya geri dönmek demektir. Eğer tikel bir neden varsa, ifade edilebilecek tek şey incelediğimiz olayın nedeni var demektir. Çünkü somut bir neden aramak için, söz konusu nedenselliğin *sürekli, ardışık olarak ve büyük sayılarda yinelenmesi* gerekmektedir.

Dolayısıyla gelgit olayına somut bir neden bulunabilirse, onun sadece bir “nedeni” olduğu ortaya konulabilir. Reichenbach’a (1891-1953) göre Kant’ın, bilginin mantıksal ön koşullarını bu bağlamda ele alarak *sentetik a priori* yasaları temellendirme girişimi, beyhude bir çabadır. Bunların bilimsel bilginin ön koşulları olması, onlara geçerlilik kazandırmamakta; çünkü onun öncesinde bilimsel bilginin doğruluğunun güvence altına alınması gerekmektedir. Öyleyse ön koşullar, empirik bilimlere ilişkin bilginin

⁵⁷ Hans Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, çev. Cemal Yıldırım (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993), 79.

⁵⁸ Reichenbach’ın Kant’ı eleştirmesinin gerekçesi yukarıdaki satırlarda-1. Bölüm- dile getirilen, “Hume’cu çerçevede nedenselliğin, *sürekli birlikte, ardışık olarak ve büyük sayılarda düzenli yinelenmeler* biçiminde birbirini takip eden olayların deneyimleri sonucunda zihinde kurulan bir ilişki olarak” yorumlamasından kaynaklanmaktadır.

doğruluğunun ortaya konulmasından daha sağlam bir şekilde temellendirilmelidir.⁵⁹ Sonuç olarak Kant, Hume'un *yasa/doğa yasası* kavramına ilişkin “nedensellik” ve “zorunluluk” düğümünü çözme yolunda son bir girişimde bulunmuş ancak onun kuşkusunu bertaraf edebilecek bir argüman geliştirememiştir.

Görüldüğü üzere Kant, Hume'un kuşkuculuğunu bertaraf etmeye çalışsa da onun çözümünün bazı problemleri aşamadığı açıktır. Kant'ın ortaya koyduğu “zorunluluk” doğrudan doğruya “kendinde şeylere” değil, sadece fenomenler dünyasına uygulanabildiğinden dolayı, ontolojik olmaktan ziyade epistemolojik bir zorunluluk görünümü taşımaktadır. Başka bir deyişle Kant, doğanın gerçekten zorunlu olup olmadığından ziyade insan deneyimi açısından zorunlu biçimde görünmesi meselesine odaklanmıştır. Burada altı çizilmesi gereken diğer mesele ise şudur: Modern fizik teorileri, özellikle kuantum mekaniği ve görelilik teorisi, Newtoncu determinizmin sınırlarını ortaya çıkarmıştır. Bu durum, akıllara şu soruyu getirmektedir: Kant'ın Newton fiziğini evrensel bilim modeli olarak kabul eden yaklaşımı günümüzde ne ölçüde sürdürülebilir? Bilindiği üzere Kant, bilimsel yasa anlayışını Newton fiziği üzerinden temellendirmeye çalışmıştır. Newtoncu mekanik, doğanın matematiksel ve evrensel yasalar aracılığıyla açıklanabileceğini göstermiştir. Kant'ta Newton'un fizik alanında yaptığı bu başarının epistemolojik ve ontolojik köklerinin ortaya koymaya çalışmıştır. Dolayısıyla Kant'ın, Newton'un hareket yasalarının yalnızca empirik genellemeler olmadığı, aynı zamanda *sentetik a priori* doğrular olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmasının temel nedeni budur.

Sonuç

Olaylar ve olgular arasındaki ilişkileri, doğru olduğuna inanılan genel ilkeler ışığında anlamlı kılma gereksinimi yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Bilimsel gelişmelerle birlikte bu gereksinimin girdaplarına çekilen bilim ve düşün insanları, yasalardan yola çıkarak başarılı “açıklamalar” ve “öndeyiler” ortaya koymayı kendilerine amaç edinmişlerdir. Bu çerçevede yasaların açıklayıcı ve öndeyici gücünün hangi epistemolojik ve ontolojik temeller üzerine inşa edildiği sorusu, bilim felsefesinin önemli problemlerinden biri haline gelmiştir.

“Bilimsel yasalar/doğa yasaları tarafından dile getirilen düzenlilikler, ne türden ilişkileri kapsamaktadır?” sorusuyla öne çıkan ve yasaların, epistemik ve ontolojik taahhütlerini sorgulamaya iten bu problem, Hume'un, empirist argümanları mantıksal sınırlarına vardırmasıyla birlikte önemli bir felsefe problemine dönüşmüştür. Onun tarafından izlenen düşünsel hat, empirik bilginin gerekçelendirilmesi kaygısıyla şekillenen “nedensellik” ve “zorunluluk” ilişkilerinin sorgulanması odağında olmuştur. Doğası gereği araştırma sahası bir “olgu sorunu” olan empirik bilimlerin sacayaklarına inen Hume, belli türden olayların *sürekli birlikte, ardışık ve büyük sayılarda düzenli yinelemeler* biçiminde ortaya çıkmasının “nedensellik” ilişkisine götürdüğünü kabul etmiştir. Ancak “neden” ile “etki” arasında varsayılan “zorunluluk” fikrine ne mantıksal yolla ne deney ve gözlem aracılığıyla ulaşılabileceğini dile getirmiştir.

Bu minvalde onun ardıllarına bıraktığı miras, dar anlamda yasa kavramının, geniş anlamda ise empirik bilimlerin bilgisinin, salt empirist tez üzerine inşa edilemeyeceğidir.

⁵⁹ Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, 81.

Başka bir deyişle Hume, sadece “nedensellik” ve “zorunluluk” ilişkilerine yönelik kuşkucu bir çözümleme sunmamış; aynı zamanda bilimsel bilginin gerekçelendirilmesi, neden-etki ilişkisinin temellendirilmesi, “yasa bildirileri” ile “rastlantısal genellemelerin” ayrımı, nomolojik zorunluluğun anlamı ve karşılığusal koşulların epistemolojik statüsü gibi, çağdaş bilim felsefesinin merkezinde yer alan problemlerin düşünsel zeminini de görünür hale getirmiştir. Böylece tartışma, yasa bildirilerinin olaylar ve olgulara ilişkin *de facto* düzenlilikleri mi dile getirdikleri; yoksa *fiziksel*, *mantıksal* veya *a priori* bir tür zorunluluğa mı referans verdikleri sorusuna dönüşmüştür.

Bu çerçevede yasalar, kimi zaman *istisnasız*, *evrensel*, *olumsal* ve *rastlantısal olmayan de facto düzenlilikler* olarak yorumlanmıştır. Kimi zaman ise bu yaklaşımın, yasa olma niteliğini izah etmede yetersiz kaldığına işaret edilmiştir. Zira “yasa bildirileri” ile “rastlantısal genellemelerin” birbirinden ayırt edilmesi, karşılığusal koşulların ana karakterinin ortaya konulması veya nomolojik zorunluluktan ne anlaşılması gerektiği sorusuna yanıt verilmesi noktasında bu yaklaşımın, yetersiz kaldığı düşünülmüştür. Yine de Hume’un etkisiyle birlikte yasaların, daha çok nedensel olmayan teoriler nezdinde çözümlendiğine ve “zorunluluk” fikrine oldukça temkinli yaklaşıldığına işaret edilmelidir.

Bununla birlikte Hume’un bilimsel yasaların evrensel ve zorunlu geçerliliğinin hangi epistemik geçerliliklerle savunulabileceği sorgulaması, düşün dünyasında onun verdiği cevaptan daha etkili olmuştur. Bu bağlamda Hume’un asıl başarısının bilimsel bilginin temelinde bulunduğu varsayılan zorunluluk iddiasını problematik hale getirmesi ve bu problemin günümüzde hala etkisini sürdürmesidir.

İşte Kant’ın eleştirel felsefesi tam olarak bu problemin yarattığı epistemolojik güçlüğü cevap verme girişimi olarak anlam kazanmaktadır. Kant, bilimsel yasalardaki evrensellik ve zorunluluğu empirik gözlemlerin tekrarlanmasıyla değil -ikinci bölümde detaylıca analiz edilen- deneyimin kendisini olanaklı kılan *sentetik a priori* yargılarla izah etmeye çalışmıştır. Kant’ın söz konusu edilen çözümü Hume’un dile getirdiği problemlere doğrudan bir yanıt niteliği taşımamakla birlikte onun başarısı, Hume’un açtığı problemlerin sorulabileceği düzlemi değiştirmesidir. Hume, zorunluluğun deneyimde bulamayacağını öne sürerek bilimsel yasaların ontolojik ve epistemolojik kökenlerine yönelik sorgulama üzerine yoğunlaşmıştır. Kant, zorunluluğun kaynağını deneyimin nesnelerinde değil, deneyimi mümkün kılan öznenin *a priori* bilişsel yapısı üzerine inşa etmiştir. Bu bağlamda Kant, bilimsel zorunluluğun kaynağını izah etmede önemli bir adım atmakla birlikte, bu zorunluluğun deneyimden bağımsız bir gerçekliğe ait ontolojik bir zorunluluk olduğunu göstermemektedir. Kantçı anlamda zorunluluk, insan deneyiminin olanaklılığı çerçevesinde geçerlidir. Dolayısıyla, Hume’un “dış dünyadaki nesneler arasındaki zorunlu bağ deneyimle gösterilemez” biçimindeki ifadesinde yer alan eleştiriler, Kantçı anlamdaki zorunluluk açısından doğrudan geçersiz kılınamamaktadır. Çünkü Kant, bilimsel zorunluluğu fenomenal deneyimin transandantal koşulları üzerinden kurmaya çalışmıştır. Tam da bu noktada şöyle bir soru sorulabilir: Bilimsel yasaların zorunluluğu hangi düzlemde ele alınmalıdır?

Hume açısından ele alındığında, bilimsel yasalar düzenli birliktelikleri ifade etmekte ve bu düzenliliklerden zorunlu bir gelecek çıkarımı mantıksal olarak türetilenmemektedir. Kant ise bilimsel bilginin nesnel geçerliliğini mümkün kılan koşullara yönelmiştir. Oysa Hume’un bilimsel yasaların zorunluluğunun empirik olarak kanıtlanamayacağı eleştirisi

hala bertaraf edilmemiş iken Kant, bilimsel yasaların deneyim alanında nasıl evrensel geçerlilik kazanabildiğini açıklamaya çalışmıştır. Dolayısıyla Kant, Hume'un problemini tamamen ortadan kaldırmaktan ziyade onun ortaya koyduğu epistemolojik krizi transendental bir çerçevede yeniden formüle etmeye çalışmıştır.

Bununla birlikte bilimsel yasaların tikel içeriklerinin nasıl temellendirileceği sorusu da Kant'ın ortaya koyduğu argüman çerçevesinde tam olarak Hume'un eleştirilerine yanıt verememektedir. "Her olayın bir nedeni vardır" biçimindeki genel ilke, belirli bir olayın hangi nedene veya hangi özel yasaya bağlı olduğunu açıklamak için yeterli değildir. Kant, nedenselliği anlama yetisinin saf bir kavramı sayarak Hume'un eleştirisinin aşılabileceğini ve empirik bilgi sahasında "zorunluluk" iddiasının, geçerli kılınabileceğini düşünmüştür. Kant, "doğanın tekdüzeliği" ilkesinin *a priori* olması, yani induktif çıkarıma bir öncül olarak kabul edilmesi temelinde geçerlenebileceğini öne sürmüştür. Nedenselliği *düzenli birliktelik* anlayışının ötesinde, zihindeki *a priori* bir kavram olarak değerlendirmenin empirik bilimlerin işleyişine ne ölçüde katkı sunduğu tartışmalı görünmektedir. Zira "her olayın bir nedeni vardır" ifadesi, belirli bir doğa olayının ardındaki nedenleri empirik açıdan doğrudan ortaya koymamaktadır. Ayrıca, tikel nedenlerden genel bir nedensellik ilkesine ulaşma fikri de Hume'un işaret ettiği gerekçeler ışığında problemli görünmektedir. Özellikle Reichenbach'ın eleştirileri göz önüne alındığında nedenselliğin ve zorunluluğun bir ön koşul olarak ele alınması, Hume tarafından ortaya konulan problemin bertaraf edilip edilmediği meselesini açıkta bırakmaktadır.

Görüldüğü üzere, bilimsel yasalar ne yalnızca empirik düzenliliklere indirgenebilecek empirik düzenlilikler olarak değerlendirilmekte ne de insan zihninin değişmez ve mutlak kategorilerine indirgenebilecek *a priori* zorunluluklar olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda Hume'un yaklaşımı, bilimsel yasaların empirik içerikleri ile bu içeriklere atfedilen zorunluluk arasında aşılması güç bir ayrım bulunduğunu gösterirken; bilimsel yasaların ontolojik zorunluluğu konusunda epistemik sınırlılığı ortaya koymaktadır. Kant'ın yaklaşımı ise bilimsel bilginin nesnel ve zorunlu bir deneyim alanı içerisinde kurulabilmesinin koşullarını açıklamakla birlikte bu empirik dünyanın insan deneyiminde düzenli ve yasalı bir bütünlük olarak nasıl kavranabildiğini izah etmeye çalışmaktadır. Bu iki yaklaşım birlikte ele alındığında, bilimsel yasaların açıklama ve öndeyi gücünün mutlak bir ontolojik zorunluluktan ziyade, empirik olarak sınanan empirik düzenlilikler ile bu düzenlilikleri kavramsallaştırmayı mümkün kılan teorik ve bilişsel yapılar arasındaki dinamik ilişkiden kaynaklandığı düşüncesini öne sürmek mümkün görünmektedir.

Sonuç olarak Hume'un, "zorunluluk" ve "nedensellik" meselelerini nasıl problem hâline getirdiği sorusunu ve Kant'ın bu problemi yeniden temellendiriş biçimini ele almak, "nomolojik zorunluluk", "karşıolgusal koşullular", "yasa-benzeri önermeler" vb. üzerine yürütülen çağdaş tartışmalara ışık tutma potansiyeline sahiptir. Bu çerçevede Kant'ın, Hume'un eleştirilerini bütünüyle bertaraf edemediği; öne sürülen problemi daha kapsamlı bir transandantal çerçevede yeniden yorumlayarak, güçlü bir açıklama sunduğu sonucuna varmak mümkündür. Makale boyunca ele alınan Hume ve Kant arasındaki bu tartışma göstermiştir ki bilimsel bilginin empirik temelleri ile *a priori* zorunluluk fikri arasındaki gerilim, çağdaş yasa tartışmalarında da gündemini korumaya devam etmektedir.

Kaynakça | References

- Aristoteles. *İkinci Çözümlemeler*. çev. Ali Houshiary. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Bernal, Desmond John. *Modern Çağ Öncesi Fizik*. çev. Deniz Yurtören. İstanbul: Alfa Bilim Yayınları, 2022.
- Braithwaite, Bevan Richard. *Scientific Explanation*. London: The Syndics of Cambridge University Press, 1968.
- Carroll, John. *Law of Nature*. New York: Cambridge University Press, 1994.
- Cevizci, Ahmet. *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*. Bursa: Ezgi Kitabevi, 2002.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi-4 Aydınlanma Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Copleston, Frederick. *Felsefe Tarihi Cilt 6 Çağdaş Felsefe Fransız Aydınlanmasından Kant'a Bölüm 2 Kant*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınları, 2004.
- Denkel, Arda. *Düşünceler ve Gereklere Felsefe Yazıları I*. İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997.
- Frank, Philipp. *Bilim Felsefesi*. çev. Dilek Kadioğlu. İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Friedman, Micheal. *Kant ve Kesin Bilimler*. çev. Sibel Şan Öğüt. İstanbul: Alfa Bilim Yayınları, 2015.
- Guillen, Micheal. *Dünyayı Değiştiren Beş Denklem*. çev. Aylin Yeğin. İstanbul: Nemesis Kitap, 2020.
- Goodman, Nelson. *Fact, Fiction and Forecast*. USA: Harvard University Press, 1983.
- Grünberg, Teo-Grünberg, David. *Bilim Felsefesi*. Eskişehir: Web-Ofset Yayınları, 2013.
- Guyer, Paul. *Kant*. çev. Deniz Soysal. İstanbul: Say Yayınları, 2022.
- Heimsoeth, Heinz. *Kant'ın Felsefesi*. çev. Takiyettin Mengüsoğlu. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017.
- Hempel, Gustav Carl. *Doğa Bilimi Felsefesi*. çev. Cengiz İskender Özkan-Talip Kabadayı. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık, 2015.
- Hume, David. *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. çev. Ergün Baylan. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2009.
- Hume, David. *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*. çev. Oruç Aruoba. İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- İrzik, Gürol. "Nedensellik Kuramları-1". *Felsefe Tartışmaları 5. Kitap*. 84-96. İstanbul: Panorama Yayıncılık, 1989.
- Kant, Immanuel. *Arı Usun Eleştirisi*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınları, 1993.
- Kant, Immanuel. *Arı Usun Eleştirisi*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınları, 2017.
- Kant, Immanuel. *Gelecekte Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizik Prolegomena*. çev. İoanna Kuçuradi-Yusuf Örnek. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları 2019.
- Nagel, Ernest. *Bilimin Yapısı, Bilimsel Araştırma Mantiğinde Problemler*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 2013.
- Nagel, Ernest-Morris, Cohen R. *An Introduction to Logic and Scientific Method*. New Delhi: Allied Publishers Limited, 1998.
- Passmore, John. "Hume". çev. Ahmet Cevizci. *Büyük Filozoflar: Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi*. ed. Bryan Magee, 145-171. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
- Popper, Karl. *Bilimsel Araştırmanın Mantiği*. çev. İlknur Aka-İbrahim Turan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Reichenbach, Hans. *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*. çev. Cemal Yıldırım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.

Russell, Bertrand. *Batı Felsefesi Tarihi 3. Cilt: Modern Felsefe*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Alfa Felsefe, 2018.

Salmon, Charles Wesley. *Logic*. London: Prentice Hall International, 1973.

Topdemir, Hüseyin Gazi. *Felsefe*. Ankara: Pegem Akademi. 2016.

Yücel, Dursun. *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*. Ankara: İmge Kitabevi, 2015.